

Zekâta Muhtaç Donanma, Donanmaya Muhtaç Devlet II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Devleti'nde İane-i Donanma'ya Zekât Meselesi*

Hamdi Çilingir

Öz: II. Meşrutiyet devrine gelindiğinde Osmanlı donanması, modern ve ileri ülkelere göre hayli gerilerdeydi ve hızla yenilenmeye ihtiyacı vardı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali durum, donanmanın yenilenmesi gibi maliyeti yüksek bir yükü kaldıracak bir vaziyette olmadığı için padişahından reayasına kadar geniş kesimlerin katılımıyla büyük bir iane kampanyası başladı ve bu amaca özgü Donanma Cemiyeti kuruldu. Kapsamı, sistematikliği ve halk arasında yarattığı etki açısından aynı dönemdeki benzeri iane kampanyalarından ayrılan iane-i donanma kampanyası, birbirinden farklı iane teklif ve yöntemlerini beraberinde getirdi ki bunlar arasında hayli tartışma yaratacak olan iane-i donanmaya zekât meselesi de vardı. Bugüne kadar iz bırakabilmeyi başarmış olan ve kurumlara zekât meselesinin modern dönemdeki ilk izlerini taşıyan bu tartışmanın doğuşu, gelişim seyri, tarihsel şartları ve hukuki boyutu, bu makalenin konusunu teşkil etmektedir. Bu çalışmada iane-i donanmaya zekât meselesi geniş bir iane kampanyasının bir parçası olarak dini-fikri, güncel ve tarihsel olmak üzere üç temel referans çerçevesi içerisinde ele alınıp anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İane-i donanma, zekât, II. Meşrutiyet, Osmanlı, i'dâd-ı kuvvet.

Abstract: During the Second Constitutional Era, the Ottoman Empire's navy was in need of renewal because it was highly outdated in comparison with other Western states. The Empire did not have sufficient financial means to meet this demand. In response a large public aid campaign ranging from the Sultan to the people took shape. The Navy League (Donanma Cemiyeti) was established for organizing this aid campaign. The scope, systematicity and impact of this campaign was unique among similar aid campaigns of the time. Under the auspices of this campaign, many alternative aid strategies were proposed. One proposal was giving zakat as a form of aid to the navy. This issue left a mark on the legal discourse till today as whether or not it is permissible to give zakat to institutions, including state institutions. In this article, I am going to analyze the emergence of this matter, its development, historical and legal contexts, discussing the matter as a part of a large public aid campaign.

Keywords: Aid campaign, navy, zakat, Ottoman, preparing power.

* Bu makalenin fikri çerçevesinin oluşumuna katkılarından ötürü yaklaşık iki yıldır İLEM'de yürüttüğümüz Son Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi Atölyesindeki arkadaşlarıma, makaleyi eleştirel bir gözle okuyup yorumlayan Doç. Dr. Lütfi Sunar'a ve İngilizceye genişletilmiş özetin tashihindeki yardımlarından dolayı Furkan Alpat'a teşekkürlerimi sunarım.

@ Dr. Hamdi Çilingir, İlmî Etüdler Derneği. h0mdi.cilingir@gmail.com

ID <https://orcid.org/0000-0002-6239-0134>

Giriş

II. Meşrutiyet'in ilanından ve II. Abdülhamid'in hal'inden sonra Osmanlı Devleti'nin 35. padişahı olarak 28 Nisan 1909 (15 Nisan 1325) tarihinde tahta çıkan V. Mehmed (Reşad) yaklaşık bir ay sonra 29 Mayıs 1909'da (16 Mayıs 1325) tahta cülusu münasebetiyle Harbiye Nezareti meydanında bir nutuk irat etti. Mehmed Reşad bu nutkunda bir yandan kara ve deniz kuvvetlerinin önemine vurgu yaptı diğer yandan da bu alanların geliştirilmesine yönelik ihtiyacı dile getirdi. Ordu ve donanmayı "Meşrûtiyet-i meşrû'amızın nıgehbân-ı dâimisi" olarak niteleyen Padişah, kara ve deniz askerlerinin "başkumandanı" olduğu cihetle askerle "fazla bir irtibat-ı kalbiyeye mâlik" olduğunu belirtmekte ve "bil'umûm zâbitân ile efrâd nazarımda öz evlâdımdan kıymetli kolum ve kanatlarımdır" ifadesiyle bu irtibatı veciz bir şekilde ifade etmektedir. Padişah, duygu yoğunluğu hayli yüksek bu sözlerine ordu ve donanmanın geliştirilmesine olan ihtiyacı da ekledi:

Ma'lûm olsun ki hükûmet-i meşrûta-i meşrû'amızın hudûd-ı tabî'ye-i hâzırasını ele geçmez bir kal'a gibi muhafaza etmek ve onu lâyıık olduğu mertebe-i umrân ve terakkîye ulaştırmak ve menâfi-i vatan ve milleti istihsâl ve te'mîn eylemek ancak ordu ve donanmamızın kâbiliyet-i müselleme-i askeriyesini hakkıyla ve kemâliyle tezyid ve inzibat ve intizâm-ı lâzımın derece-i matlûbeye isâliyle mümkün olabileceğinden askerliğin bütün meâli-i hakikiyesiyle terakkîye mazhariyetini görmek isterim. Nasip Hüdâdandır (Düster, İkinci tertip, 1, 189).

4 Temmuz 1909¹ yılında kendi deyimiyle Meşrutiyet'in "nıgehbân-ı dâimisi" olan Osmanlı donanması, Sultan Mehmed Reşad'ın huzurunda resmî bir geçit yaptı. Donanmanın Sultan huzurundaki bu geçidi, gemilerin harap ve perişan hâlini bütün çıplaklığı ile ortaya koydu ve kamuoyunun dikkati donanma üzerine çevrildi (Özçelik, 2000, s. 9).²

Hem padişahın sözlerinde hem de resmî geçidin ardından kamuoyunda oluşan intibada donanma gücünün yenilenmesi ve asrın ihtiyaçlarına göre modernize edilmesine yönelik arzu ve irade açıktır. Görüldüğü kadarıyla II. Abdülhamid dönemi,

1 Selahattin Özçelik resmî geçidin tarihini 3 Temmuz 1909 olarak vermektedir. İlgili resmî geçidin tarihi 21 Haziran 1325/4 Temmuz 1909'dur. *Tanin* Gazetesi 3 Temmuz tarihli nüshasında bir sonraki gün donanmanın resmî geçit gerçekleştireceğini haber vermektedir (Tanin, 20 Haziran 1325, s. 1). Nitekim Donanma Mecmuası'nın ilk sayısında Donanma Cemiyeti'nin nasıl doğup büyüdüğünü anlatan bir yazının başında da ilgili resmî geçidin 21 Haziran 1325/4 Temmuz 1909'da gerçekleştiği kaydedilmiştir (bkz. Doktor Fazıl Berki, Mart 1326, s. 11).

2 Mesela resmî geçidin hemen ertesi günü *Tanin*'de Hüseyin Cahit (22 Haziran 1325, s. 1) donanma resmî geçidi ile ilgili ümitleri ile hayal kırıklığını ifade ediyordu.

gerek geçmişten birikerek gelen mali sıkıntılar sebebiyle gerekse tahta çıkar çıkmaz karşısında bulunduğu Osmanlı-Rus Savaşı'na acil müdahale mecburiyetinden dolayı donanma yerine kara kuvvetlerine ağırlık verildiği bir dönem olmuş³ ve II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Osmanlı donanma gücünün modernizasyon ihtiyacı daha fazla hissedilmişti. Ancak II. Meşrutiyet sonrası devletin mali durumu, bu işin sadece devlet kaynaklarıyla yapılabilmesinin önünde büyük bir engel olarak duruyordu. Neyse ki bu işin sadece devletin sınırlı mali kaynaklarıyla çözülemeyeceği ve devreye halkın da girmesi gerektiği hızlıca hissedildi.

Nitekim 4 Temmuz'daki donanma resmî geçidinden yaklaşık iki hafta sonra 15 Temmuz'da Aydın Tire vilayetinin ileri gelenlerinden oluşan bir heyetin Meclis-i Meb'ûsan'a hitaben kaleme alarak *Sırât-ı Müstakîm*'e gönderdiği bir yazı belki de bu geniş yardım kampanyasının fitilini ateşleyen ilk çağrılardan biri olacaktır. 4 Temmuz'da "satvet-i bahriye-i müstakbelemizin bir rüşeym-i hâzırından başka bir şey olmayan Osmanlı donanmasının" icra ettiği resmî geçidi gelişmiş bir donanma için sadece ilk adım olarak kabul eden yazıya göre "kuvve-i bahriye" yani donanma millî hayatın ruhu olmasına rağmen o güne kadar ciddi şekilde ihmal edilmiştir. Böyle bir durumda donanmanın güçlendirilmesi için hükümet ve Meclis elinden geleni yapacaktır ancak "bu gibi teşebbüsât-ı cesîmede milletin de hissedâr-ı mesâ'i olduğu gün gibi açıktır." Bu hususta "hem hükümetin mesâ-i ciddiyesi hem de milletin himmet-i cezâlesi inzîmâm etmelidir." Meclis'e hitaben yazılan bu yazı ayrıca bir iane şekli teklif etmektedir. Buna göre senede yüzbinlerce hacının geldiği Mekke, Medine ve Kudüs gibi mukaddes yerlere Osmanlı donanması için bir iane sandığı konulmalı, bu iş için özel bir heyet kurulmalı ve ulema ile vaizler hacıları iane hususunda teşvik etmelidir (Nazmi vd., 2 Temmuz 1325, s. 304).

Bu teklifte de kısmen değinildiği üzere donanma için yapılacak yardımları düzenli ve organize bir şekilde toplayacak özel bir organizasyon ya da kuruma ihtiyaç vardı. İlgili teklifte Mekke ve Medine'de kurulması talep edilen özel heyet, bir heyet olarak değil ama bir cemiyet olarak 19 Temmuz 1909'da (6 Temmuz 1325) Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti adı altında İstanbul'da kuruldu (Donanma Cemiyeti hakkında bkz. Özçelik, 2000). Donanma Cemiyeti'nin kurulması

3 II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) donanma gücünün yetersizlik durumunu, Padişah'ın donanmanın sadakatsizliğine karşı duyduğu endişelere bağlayanlar olmakla birlikte Kaori Komatsu (2001, ss. 209-219) bunu II. Abdülhamid'in donanma hakkındaki kanaatlerine değil daha çok mali sıkıntılara bağlamaktadır. II. Abdülhamid dönemi Osmanlı donanması üzerine bir doktora çalışması yapan Şakir Batmaz (2002, s. 291) da diğer belli başlı sebepler yanında özellikle Osmanlı-Rus Savaşı'nın getirdiği bu ağır mali yükü vurgulamaktadır.

ve yavaş yavaş devlet sınırları içinde teşkilatlanması (Cemiyet'in genel teşkilatlanması için Özçelik'in (2000) çalışmasına, Anadolu'da örgütlenişi için Gök'ün (2007) çalışmasına bkz.) ile birlikte donanmanın güçlendirilmesi ve takviyesine yönelik yardım kampanyaları ciddi bir boyut kazandı.⁴ Aslında donanmanın güçlendirilmesine yönelik cemiyetler o dönemde İngiltere ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde vardı ve muhtemelen Osmanlı Donanma Cemiyeti bunlardan esinlenmişti (bkz. Örenç, 2017, s. 221).⁵ 19. yüzyıl sonlarına doğru denizlerde hâkimiyet ve güçlü donanma vurgulu politikaları içeren navalizmin popüler siyasi bir söylem hâline geldiğini tarihçiler ittifakla ifade ettiğine göre (Burkinshaw, 2015, s. 2), 1895'te İngiltere'de *Navy League* ve 1898'de Almanya'da *Flottenverein* gibi donanma cemiyetlerinin kuruluşları, bu navalizmle yakından ilişkili olmalıdır. Bu tür cemiyetlerin temel misyonu; donanmanın amacı ve önemine yönelik toplumda bir farkındalık yaratmaktır.⁶ Diğer yandan İngiltere gibi bir ülkenin bir deniz gücü hâline gelişi, ekonomik üretim temeli, denizaşırı koloniler ve gelişen ticari filolarının bulunmasına ve bu çerçevede güçlü bir donanmaya sahip olmasına bağlı olduğu gibi⁷ 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bunları koruyabilmesi de büyük ölçüde donanma gücüne dayanıyordu ve mesela İngiltere'de navalizm söylemi muhtemelen böyle bir zeminden besleniyordu. Bu anlamda Osmanlı Devleti Avrupa'dan farklı bir bağla-

4 Dönemin yerel ve merkezdeki süreli mecmularından ya da Cemiyet'in Mart 1910 (Mart 1326) tarihinden itibaren çıkarmaya başladığı *Donanma* mecmuasından Cemiyet'in iane kampanyalarını ve halkın ianeye katkılarını takip etmek mümkündür. İane verenlerin isimlerinin yayınlanması ahali tarafından önemsenen bir husustu ve şubelerin isimlerin yayılması konusunda Umumi Merkez'le yaptıkları yazışmaların azımsanmayacak derecede olduğu görülmektedir. Yapılan hemen her yardım şubeler tarafından gazeteler aracılığı ile ilan ettirilmekteydi (Gök, 2008, s. 86).

5 Donanma mecmuasının ilk sayısında Donanma Cemiyeti'nin kuruluş serüvenini anlatan Doktor Petraki Papadopulo (Mart 1326, s. 6) kendisiyle birlikte dört kişi arasında donanmanın geliştirilmesi ihtiyacı üzerine yapılan bir sohbet aralarından birinin meşhur Arşimed'in "buldum buldum" sözüne benzer bir edayla böyle bir cemiyeti önerdiğini anlatsa da böyle bir fikrin oluşmasında Batılı devletlerdeki örneklerin etkisi muhtemel görünüyor. Çünkü bu satırların biraz ilerisinde Doktor Petraki (Mart 1326, s. 7) böyle bir teklifin faydalı olabileceğini Almanya Muâvenet-i Milliye Cemiyeti'nin başarısını örnek zikrederek ortaya koymaktadır. Cemiyet'in nizamnamesi hazırlanırken Almanya ve İngiltere donanma cemiyetlerinin nizamnamelerinin tercüme ettirilerek incelenmesi de (Özçelik, 2000, s. 15) bunu teyit etmektedir.

6 Mesela *Flottenverein*'in görev tanımı; donanmanın önemi ve amacına yönelik Alman toplumunun ilgisini canlandırmak, geliştirmek ve güçlendirmektir (bkz. Park akt. Bachmann, 2016, s. 87).

7 İngiltere özelindeki bu tespit, Alfred Mahan'a aittir. Amerikalı Alfred Thayer Mahan (1840-1914), 1900'lerde deniz gücü üzerine araştırmalarıyla tanınan önemli düşünürlerinden biridir. İngiltere'nin henüz yelkenli deniz gücünü kullandığı 1660-1783 arası dönemi deniz savaşlarının stratejik ve taktik ilkelerini ortaya koymak üzere çalışmıştır. Mahan'ın *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783* adlı başyapıtı 1890 yılında yayınlanmış ve birçok dile çevrilmiştir. Mahan'a göre bir ulusun deniz gücü hâline gelebilmesi; (i) ekonomik üretim temelini, (ii) denizaşırı kolonilerinin ve (iii) gelişen ticari filolarının bulunmasına bağlıdır. Denizlere hükmetmek, güçlü bir donanmayla korunan bu unsurlara bağlıdır (Reynolds, 1998, s. 140).

ma sahipti ama kaybedilen topraklar, savaş çanları ve özellikle Avrupa devletlerinin donanma gücü açısından eriştikleri nokta II. Meşrutiyet döneminde Avrupa'dakine benzer bir Osmanlı navalizminin⁸ ve Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti'nin zeminini hazırladı.

Buraya kadar değinme fırsatı bulduğum Padişah'ın nutku, Meclis'e yazılan bir teklif mektubu ve Donanma Cemiyeti'nin kuruluşu, dönemin devlet ricali ile halkının ortak bir kanaate eriştiklerini göstermektedir. Buna göre Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi gerekmekte ve bunun için çağdaş Avrupa devletleri gibi güçlü bir donanmaya sahip olması zorunluluk arz etmektedir. Bunu başarabilmek için yalnız devletin mali kaynakları yeterli görülmemekte halkın da devreye girmesinin zaruri olduğu düşünülmektedir. Donanma ile ilgili ortaya çıkan bu zaruret hâlini giderebilmek ve iane kampanyalarını daha etkin kılabilmek için gittikçe dinî ve manevi rengi baskın bir söylem kamuoyunda hâkim olmaya başladı. Osmanlı navalizminin özgün yanının da burada yattığını söylemek mümkündür. "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın" şeklindeki Enfâl Sûresi 60. ayeti (bundan sonra i'dâd-ı kuvvet ayeti olarak atıf yapacağım) temel alınarak i'dâd-ı kuvvetin Kur'ani bir emir olduğu, böyle bir emrin farz niteliği taşıdığı ve bu farzı yerine getirmenin yöntemleri geçmişte at, kılıç ve kalkan olmasına rağmen bugün için kruvazör ve dretnotlara sahip güçlü bir donanmaya sahip olmaktan geçtiği vurgulandı. İane-i donanma kampanyası ile eş zamanlı yürüyen i'dâd-ı kuvvet söylemi âdetâ ayetteki "kuvvet" ile "güçlü bir donanma"yı eş tutup çağdaş dönemde kuvvetin tahakkukunu ancak güçlü bir donanmaya bağladı. İ'dâd-ı kuvvet ayeti etrafında şekillenen bu söylem, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve iktisadi problemlerin de etkisiyle kamuoyunda ciddi bir karşılık buldu. Bu söylem, iane-i donanma için sadaka-i nafileleri teşvik ile başlayıp zamanla hac, kurban ve zekât gibi mali ibadetlerin kısacası sadaka-i vacibelerin de bu yöne kanalize edilmesini talep eden bir mahiyete büründü. Doğal olarak böyle bir talep başta zekâtın sarf yerleri olmak üzere mali ibadetlerin ifasıyla ilgili dinî ve hukuki bir tartışmaya zemin hazırladı. Böylece iane-i donanmaya zekât meselesi bugüne kadar süren kurumlara zekât meselesinin de modern dönemdeki ilk örneklerinden birini teşkil etmiş oldu.

İlk defa Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın "Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer Mi?" (bkz. Küçük Hamdi, 22 Teşrînisâni 1326, ss. 1658-1669; Elmalılı, 2011, ss. 169-

8 Denizlerde hâkimiyet ve donanma vurgulu bir politikayı ifade eden "navalizm" kavramının II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı için de kullanılabileceği ve bu dönemde bir nevi Osmanlı navalizminden bahsedilebileceği kanaatindeyim.

184) başlıklı yazısını okuduktan sonra tartışmanın izini sürmeye başladığımda, iki yılı aşkın bir zaman diliminde birbirlerine atıf ve reddiye niteliğindeki yazılarla gelişen, bir meseleden başlayıp farklı meselelere evrilen, dönemin aydın ve ulemasını konu hakkında kalem oynatmaya sevk eden -hatta icbar eden-, zamanın mecmualarında güncel, dinî ve tarihsel referanslarla dolu irili ufaklı birçok metinle karşılaştım. Belli ki mesele sadece zekâtın sarf yerlerinin mahiyeti veya hac ile kurban ibadetlerinin statüsü ile ilgili hukuki veya entelektüel bir tartışma değil Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar itibarıyla varlık ve bekasını ilgilendiren çok derin bir tartışmanın parçası idi. Aslında II. Meşrutiyet sonrası dönemde içtihat, örf, maslahat, külli kaideler gibi usul alanını ilgilendiren konular yanında faiz meselesi, had cezalarının uygulanması, çok evliliğin yasaklanması ve zekât ile kurban paralarının donanmaya verilmesi gibi fûru alanıyla ilgili hukuki tartışmaların (Bu tartışmalarla ilgili bir değerlendirme için bkz. Okur, 2014)⁹ belki de çoğu aynı şekilde öyle veya böyle devletin içinde bulunduğu varlık mücadelesi ile çok yakından ilişkili meselelerdi. Çünkü İsmail Kara'nın (2003, s. 34) da işaret ettiği gibi ilgili dönemde "devletin gerilemesi ve çöküşü ile dinin-İslâm'ın gerilemesinin ve çöküşünün aynılaştırılması" söz konusudur ve bu mantığın tabii bir sonucu olarak devleti gerileme ve çöküşten kurtaracağı kuvvetle tahmin edilen ıslahat hareketlerinin paralel olarak dini de ayağa kaldırıp ihya edeceği düşünülmektedir. Buna göre II. Meşrutiyet sonrası dönemde i'dâd-ı kuvvet yani düşmana karşı kuvvet hazırlama temasının çok yoğun bir şekilde işlenmesi, dinî referanslarla zenginleştirilmesi ve bu tartışmaların nihayetinde iane-i donanmaya zekât meselesi gibi hukuki meselelere evrilmesinin temelinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu vaziyetle ve bu vaziyet ile din ve hukuk arasında kurulan bağla yakın ilişkisini mutlaka hesaba katmak gerekmektedir.

İane-i donanmaya zekât meselesinin birincisi dinî-fikrî, ikincisi güncel ve üçüncüsü de tarihsel olmak üzere üç temel referans çerçevesi bulunmaktadır ve bu referans çerçeveleri, meselenin bağlamının anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. İ'dâd-ı kuvvet etrafında şekillenen söylem, meselenin dinî ve fikrî referans çerçevesini; II. Meşrutiyet sonrası Bosna Hersek, Bulgaristan, Girit ve benzeri yerlerin elden çıkışı ve sonrasında yaşanan karışıklıklar, güncel referans çerçevesi-

9 Görebildiğim kadarıyla II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan iane-i donanmaya zekât ve kurban ile ilgili bu tartışmaya M. Suat Mertoğlu (2001, ss. 139-142) doktora tezinde "i'dâd-ı kuvvet" başlığı altında ve Kâşif Hamdi Okur (Okur, 2014, ss. 25-26) burada zikredilen makalesinde kısmen değinmektedir. Makalemin dergiye tesliminden sonra aynı tarihlerde konu ile ilgili bir yüksek lisans çalışması tamamlanmıştır. Makalemin tamamlanması ve dergiye tesliminden sonra görebildiğim bu çalışmayı burada değerlendirme imkânım olmadı. Bk. Topci, 2019.

ni; İslâm ve Osmanlı tarihinde donanma, donanmanın gelişim seyri, donanmanın teçhizi gibi tarihî örnekler etrafında şekillenen söylem ise tarihsel referans çerçevesini oluşturmaktadır. Ayrıca iane-i donanmaya zekât meselesinin dönemin geniş ve çok boyutlu bir iane kampanyasının sadece bir boyutunu oluşturduğunu da göz önünde tutmak gerekir.

Tartışmanın Referans Çerçevesi

Dinî ve Fikrî Referans Çerçevesi: İ'dâd-ı Kuvvet

Modernleşme döneminde İslamcıların kaleminden çıkan hemen her risale ve yazıda tekrarlanan üç-dört ayetten biri de “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın” (Enfâl Sûresi, 8:60) ayetidir (Kara, 2001, s. 27). Bu hiç de sebepsiz değildir. Bunun sebebini anlayabilmek için “çağdaş İslâm düşüncesinin askeri yenilgiler ve sömürgeleştirme faaliyetleriyle olan yakın ilgisini hesaba katmak” (Kara, 2001, s. 27) ve bu çerçevede i'dâd-ı kuvvet kavramının say, irade, ihtiyâr, mesuliyet, azim, kesb ve amel-i sâlih gibi “modern İslâm düşünürlerinin genel yaklaşımlarında merkezî bir önemi haiz olan aktivist ahlak görüşünün temellendirilmesinde” (Mertoğlu, 2001, s. 112) sık karşılaşılan kavramlardan olduğunu hatırd tutmak gerekir. Bu dönemde kuvvete vurgu o kadar büyüktür ki kuvvet, hukukun hatta dinin kaim olabilmesinin temeli olarak görülmektedir.¹⁰

Dönemin şartları içerisinde i'dâd-ı kuvvet ayeti bu kadar sık kullanıldığı gibi içinde geçen “kuvvet”in mana ve mefhumu da hayli genişlemiştir. İ'dâd-ı kuvvet ayetinde geçen “kuvvet” kelimesi modern dönemde “tahmin edilenin çok üstünde bir mana irtifana konu olmuş” (Kara, 2001, s. 27) ve bu geniş anlam çerçevesiyle modern dönem öncesine kıyasla farklı bir muhtevaya kavuşmuştur. Mertoğlu'nun (2001, s. 136) tespitiyle ifade edilecek olursak klasik tefsirler ayette sözü edilen “kuvvet”i umumiyetle kale, savaş aletleri gibi o dönemin bilinen harp aletleriyle tefsir ederken, modern dönemde kuvvetin muhtevasının oldukça genişletilerek, Müslümanların diğer milletlerle olan mücadelelerinde kendilerini her bakımdan üstün kılabilecek bir hazırlık, donanım ve strateji anlamını kazandığı görülmektedir. İskipli Âtıf Efendi'nin ilgili ayeti yorumlayış şekli herhalde o dönemde bu ayete

10 Bu dönemde “Hukûk-ı (insan) kuvvetle kaimdir; kuvvetsiz hukuk manasız bir sözdür [Filibeli Ahmed Hilmi]”, “bugün cihan kuvvetten, servetten başka bir şeye boyun eğmez [Mehmed Âkif]” ve “i'dâd-ı kuvvet olunmadıkça ne din elimizde kalır ne ahiret kazanılır [Manastırlı İsmail Hakkı]” gibi ilk bakışta anlaşılması ve dinî bir çerçevede kabul edilebilmesi hayli zor cümle ve hükümlerle sıklıkla karşılaşılmaktadır (Kara, 2001, ss. 27-28).

verilen anlamın muhtevastaki genişlemeyi en iyi temsil edecek niteliktedir. Âtîf Efendi i'dâd-ı kuvvet ayetini dört maddede hayli geniş bir tefsir ile ele almaktadır:

Evvelen: ticâret, zirâ'at, san'at terakkî ettirilerek kuvve-i berriye ve bahriyenin mütevakıf olduğu para ihzâr edilmeli. Sâniyen: Me'âdin işleterek tersaneler, tophaneler, fabrikalar te'sîs ve asrına göre son sistemde toplar, tüfekler, kılıçlar, süngüler, zırhlılar, balonlar gibi her nev' âlât-ı harbiye tedârik olunmalı. Sâlisen: Mektepler, ameliyathaneler te'sîs eyleyip her nev' âlât ve edevât-ı harbiye yapacak ustalar, berrî ve bahrî her cihetle muktedir kumandanlar, zâbitler ve muallim askerler yetiştirmeli. Râbian: At, deve, katır, şimendifer, nakliye vapurları, şose yolları, telgraflar, telefon, istihkam, tabya ve kaleler... vücuda getirmeli (İskilipli M. Âtîf, 23 Eylül 1328, s. 3115).

İşte dönemin mecmua yazılarında, vaazlarda ve nutuklarda bu kadar çok sık kullanılan ve içindeki "kuvvet" kelimesi çok geniş bir mana yelpazesine kavuşan i'dâd-ı kuvvet ayeti genel olarak iane-i donanma, özel olarak da iane-i donanmaya zekât meselesinin ortaya çıktığı andan itibaren daha yoğun bir şekilde referans konusu oldu. Hatta II. Meşrutiyet sonrası ilgili ayetin çok merkezî bir hâl aldığı ve hayli geniş bir mana yelpazesi ile tefsir edildiği zaman aralığının tam da bu iane-i donanma meselesinin tartışıldığı döneme denk geldiği söylenebilir. Örneğin; temsil kabiliyeti yüksek ulemanın hem çeşitli yazılarında sıkça bu ayete atıf yapmaları hem de doğrudan "i'dâd-ı kuvvet" başlığıyla konuyu ele almaları bu zaman dilimi içerisinde yer almaktadır.¹¹ Zaten Mustafa Tâki'nin (8 Kânûnuevvel 1327, s. 256) ifadesine göre ilgili dönemde i'dâd-ı kuvvet aslında iane-i bahriyenin daha umumi ve şeri tabiri olarak görülmektedir. Buna göre iane-i donanma kampanyasının devam ettiği süre zarfında devletin varlığı ve bekasımı doğrudan ilgilendiren bu kampanyayı daha etkin kılmak üzere i'dâd-ı kuvvet ayeti etrafında şekillenen bir söylemin oluştuğu ifade edilebilir.

Anlaşıldığı kadarıyla II. Meşrutiyet sonrası toprak kayıpları, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetteki ciddi güç zafiyeti gibi dâhilî ve haricî problemler, dönemin ulema ve aydınlarında ciddi bir travma yaratmış ve düşman karşısında yeni bir güç ve iktidar inşa edilmesi gerektiği fikri i'dâd-ı kuvvet ayeti etrafında şekillenen bir söylemle vurgulu bir şekilde dillendirilmişti. Bu dönemde i'dâd-ı kuvvet ayeti etra-

11 Muhteva olarak konuya değinen pek çok yazının dışında sadece "i'dâd-ı kuvvet" başlığını taşıyan bazı temsil kabiliyeti yüksek yazılar şunlardır: Musa Kâzım. (17 Eylül 1325). Kuvvet hazırlamak. *Sirât-ı Müstakîm*, 3(56), ss. 52-53; Musa Kâzım. (8 Teşrinievvel 1325). Kuvvet hazırlamak. *Sirât-ı Müstakîm*, 3(59), ss. 99-102; Mustafa Tâki. (8 Kânûnuevvel 1327). İ'dad-ı kuvvet. *Sirât-ı Müstakîm*, 7(172), ss. 256-257; Mehmed Fahreddin. (22 Kânûnuevvel 1327). İ'dad-ı kuvvet ve ibâdât-ı mâliye. *Sirât-ı Müstakîm*, 7(174), ss. 275-276; Aksekili Ahmed Hamdi. (5 Kânûnusânî 1327). Kuvvet: Alem-i İslâm için bir ders-i intibah". *Sirât-ı Müstakîm*, 7(176), ss. 314-318; Mehmed Fahreddin. (5 Kânûnusânî 1327). İ'dad-ı kuvvet ve ibâdât-ı mâliye. *Sirât-ı Müstakîm*, 7(176), ss. 307-310.

finda oluşan söylem içinde kara ve deniz kuvvetlerinin birlikte güçlendirilmesine yönelik irade ve ifadeler bulunmakla birlikte (bkz. Abdülvehhab, 11 Kânûnusânî 1325, s. 965; Abdürreşid İbrahim, 22 Temmuz 1326, s. 139; Mehmed Said, 18 Teşrînisânî 1326, s. 265) i'dâd-ı kuvvet söyleminin merkezinde deniz kuvvetleri ve donanmanın güçlendirilmesinin bulunduğu söylenebilir.

Dönemin dâhili ve harici icbarlarıyla şekillenen ve önemli ölçüde iane-i donanma kampanyasını terviç boyutu bulunan bu söylemin Musa Kâzım Efendi'nin diliyle ana hatları şunlardır:

Şeri'atın dünyaya müte'allik ahkâm-ı asliyesinden birisi de kuvvet hazırlamaktır. Bu da este'îzü billah 've e'iddü lehüm ma'stata'tüm min kuvvetin' âyetinden müstenbattır. 'Kudretiniz yettiği kadar a'dâ için a'dâya karşı kuvvet hazırlayın!'. Bu âyette a'dâya karşı kudretimiz yettiği kadar i'dâd-ı kuvvetle emrolunuyoruz. Bilirsiniz ki emirler vücûb içindir. Şu hâlde bu âyet-i celile mantûkunca düşmana karşı kuvvet hazırlamak bütün Müslümanlara farzdır. Kuvvet zamana göre değişir. Her zamanda aynı kuvvet olmaz. Çünkü bu âlem âlem-i terakkîdir, dâima terakkî, dâima tahavvül etmektedir. Böyle tahavvül hâsıl oldukça lâzım gelen kuvvetler de terakkî eder. Asr-ı Nebî'de kuvvet, ok, yay, kılıç, feres idi... Sonra bunlar değışe değışe, terakkî ede ede şu hâle geldi: Bugün kuvvet top, tüfek, kurûb topları, dumansız barutlar, mükemmel mavzerler... Sonra zırhlılar, şimendiferler ki bunlar da pek mühim kuvvetlerdir... Demek ki bugün bizim a'dâmızda, hasımlarımızda ne gibi kuvvetler varsa aynı kuvvetlerin bizde de bulunması lâzımdır. O kuvvetleri i'dâd etmemiz farzdır, vâcib-i mutlaktır. Vâcib-i mutlakın mukaddimesi de vâcib olduğundan şu kuvvetleri ihzâr için ne kadar mukaddimât varsa onları da istihzâr vâcibdir (Musa Kâzım, 17 Eylül 1325, s. 52).

Tarafları arasında belirli düzeylerde farklılıklar olmakla birlikte bu söyleme göre ilgili ayet doğrudan Müslümanlara yönelik bir emirdir, emir ise vücûb ifade etmektedir ve i'dâd-ı kuvvet bütün Müslümanlar için farzdır (Musa Kâzım, 17 Eylül 1325, s. 52). Hatta bu farz, Mihridîn Arûsi [Şehbenderzâde Ahmed Hilmi] ve Mehmed Fahreddin'in ısrarla savunduğu üzere farz-ı ayndır, fevrî ve acil bir farzdır dolayısıyla bütün diğer mali farz ve vaciplerin bile önündedir (Mihridîn Arûsi, 18 Teşrînisânî 1326, s. 2; Mehmed Fahreddin, 2 Kânûnuevvel 1326, s. 3). Bu kuvvetlerin hazırlanması farz olduğu gibi bunların hazırlığı için gerekli ulum, maarif ve para gibi mukaddimelerin temini de farzdır (Musa Kâzım, 17 Eylül 1325, ss. 52-53)

İ'dâd-ı kuvvet farzının edası kapsamında geçmişte "kuvvet hazırlamak" denildiğinde "kuvvet" ok, yay, kargı gibi cenk aletleri ile tefsir edilirken "şimdi nev' îcâd kuvâ-i dâfia ve husûn-i müteharrike ile tefsir" edilmekte (Hatibzâde Emin, 22 Teşrînisânî 1326, s. 1669) ve "bugün kuvvet top, tüfek, kurûb topları, dumansız barutlar, mükemmel mavzerler..." şeklinde anlaşılmaktadır (Musa Kâzım, 17 Eylül 1325,

s. 52). Zaten Cenâb-ı Hak; “drednotlar, zırhlılar, torpidolar icad ve seri ateşli tüfekler, toplar ihtira edileceğini” bildiği için “kuvvetinizi hazırlayınız” diye emredici bir lafızla kullarına hitap etmiştir (Hatibzâde Emin, 22 Teşrînisânî 1326, s. 1669). İşte bu söylem içinde donanmanın takviyesinin özel bir yeri vardır ve drednot, zırhlı veya torpedo gibi dönemin savaş gemilerine sahip olmak âdeti i’dâd-ı kuvvet ayetine imtisalın en somut göstergesi kabul edilmektedir. Çünkü Mehmed Fahreddin’in hayli edebi diliyle “Şimdi her devlet... denizlerini, sahillerini Sefîne-i Nuh ile değil -çünkü zamanı geçti, hükmü tagayyür etti- drednotlarla muhafazaya muztar”dır (Mehmed Fahreddin, 15 Teşrînisânî 1326, s. 2).

Deniz kuvvetleri ve donanmanın güçlendirilmesi etrafında şekillenen ve mümkün olduğu kadar halkın maddi kaynaklarını bu yöne kanalize etmeye çabalayan bu söylem, i’dâd-ı kuvvet ayetini çok etkili bir referans kaynağı olarak görmüş ve ayeti hayli esnek ve geniş yorumlarla bu söylemin dinî ve fikrî alt yapısı hâline getirmiştir. O hâlde bu ayetin i’dâd-ı kuvvet söyleminin zemini, i’dâd-ı kuvvet söyleminin de iane-i donanmaya zekât meselesinin dinî-fikrî temeli olduğu ifade edilebilir. Mehmed Fahreddin’in (15 Teşrînisânî 1326, s. 281) bir yazısının “İ’dâd-ı kuvvet: zekât, hac, kurban” şeklindeki bütün bu kavramları bir araya getiren alt başlığı, iane-i donanmaya zekât ve kurban meselesinin dinî ve fikrî temeli olan i’dâd-ı kuvvet söylemi ile irtibatını çok güzel temsil etmektedir. Netice itibarıyla II. Meşrutiyet sonrası donanmanın takviyesine yönelik ortaya çıkan Osmanlı navalizmi, i’dâd-ı kuvvet ayeti etrafında şekillenen dinî bir söylem ile dönemin ulema ve aydınlarından ciddi destek görmüştür. Elbette bu desteğin ardında dönemin toprak kayıplarından yaklaşan savaş çanlarına varan güncel gelişmelerin büyük etkisi vardır.

Güncel Referans Çerçevesi: Toprak Kayıpları ve Savaş Çanları

II. Meşrutiyet’in getirdiği bahar havası öyle görünüyor ki çok kısa sürdü. Siyasi, iktisadi ya da sosyal problemler yanında özellikle yaşanan toprak kayıpları, devlet ve halk nezdinde ciddi bir etki uyandırdı. Bulgaristan’ın 5 Ekim 1908’de bağımsızlığını ilanı (Kuyucuklu, 1992, s. 399), 7 Ekim 1908’de Bosna Hersek’in resmen Avusturya Macaristan toprağı olduğunun ilanı (Djurdjef, 1992, s. 301) ve Balkan Harbi’nin ardından Londra (30 Mayıs 1913) ve Bükreş (10 Ağustos 1913) muahedeleriyle Osmanlı Devleti’nin elinden çıkacak (Tukin, 1996, s. 93) olan Girit’te hemen II. Meşrutiyet sonrasında yaşananlar, Osmanlı Devleti’nin güç kaybının çok net emareleriydi. Bu durum kaçınılmaz olarak hem devletin hem ulema ile aydınların bir nefis muhasebesine girişmesine sebep oldu. Toprak kayıpları ve uluslararası

alandaki zafiyetin ardında yatan önemli sebeplerden biri -tabii en önemlisi- askerî gücün eksikliği ve özellikle de bu gücün önemli unsurlarından biri olan donanma kuvvetinde var olan zafiyetti. Nitekim dönemin ulema ve aydınları, yazılarında sık sık Bulgaristan, Bosna, Makedonya ve Girit meselelerine atıf yapmakta ve yaşanan toprak kayıpları ile uluslararası alandaki zafiyetin sebebi olarak donanma gücündeki eksikliğe dikkat çekmektedir.

Bu zafiyetin giderilmesi için ulema ve aydınlar i'dâd-ı kuvvet ayeti etrafında şekillenen bir söylem ile devletin harcamalarını ve halkın yardımlarını donanmaya kanalize etmeye çalışmıştır. Örneğin Tâhirülmevlevî (28 Kânunusânî 1325, s. 367) Tebuk seferi öncesi Medine'nin istilaya açık hâle gelişi ile kendi döneminde Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan ve Yunanistan tehditleri karşısında istilaya açık hâle gelişi arasında irtibat kurmakta ve çarenin bir nevi "ceyşü'l-usrâ" kabul edilebilecek donanmanın güçlendirilmesinde olduğuna vurgu yapmaktadır. Filibeli Ahmed Hilmi (19 Ağustos 1326, s. 2) de bu tehditler karşısında donanmanın güçlendirilmesi gerektiğini belirtir ve ne yapıp edip hızlı bir şekilde ordu ve donanmanın eksikliklerinin giderilip teçhizatının tamamlanması gerektiğini vurgular.

Seyyâh-ı Şehîr Abdürreşid İbrahim (26 Ağustos 1326, s. 206) ise Makedonya meselesine dikkat çekip Makedonya'yı tutuşmaya hazır bir yanardağına benzetmekte ve konunun çözüme kavuşturulmasında donanma gücünün önemine işaret etmektedir. Güçlü bir donanma aynı zamanda Rusya'ya karşı Karadeniz'de varlık gösterme, bir denge unsuru olma ve "Karadeniz'de tefevvuk-i bahri"nin bir emaresi olarak görülüyordu (YY, 2 Eylül 1326, s. 2).

Özellikle Girit Adası'nda II. Meşrutiyet sonrasında bağımsızlığa ve Yunanistan'a ilhaka doğru yaşanan gelişmeler ve buradaki Müslümanların yaşadığı sıkıntılar i'dâd-ı kuvvet ayeti etrafında gelişen söylemin sıkça güncel referans kaynağıydı. Abdürreşid İbrahim'in (27 Mayıs 1326, s. 71) veciz ifadesiyle "Girid cezîresi ufak bir adadır fakat Girid meselesi ufak bir mesele değildi(r)" ve Girit'te Osmanlı'nın meşru haklarını koruyabilmesi kuvvete, kuvvet de para ile yardıma bağlıdır. İlane-i donanmaya zekât meselesinde lehte tavır takınan Mehmed Fahreddin de sıkça yazılarında başta Girit olmak üzere toprak kayıplarına ve savaş risklerine atıf yaparak bütün bu sorunları güçlü bir donanmanın yokluğuna bağlamaktadır (bkz. Mehmed Fahreddin, 25 Teşrinisânî 1327, ss. 225-226).

Toprak kayıpları yanında rakip, düşman ya da ileri ülkelerin donanma gücü ve bunları takviyeye yönelik haber ve raporlar da ayrı bir güncel referans çerçevesini teşkil ediyordu (bkz. Siroz Askeri Kulübü, 17 Eylül 1325, s. 64; YY, 21 Temmuz 1327, s. 352). Dönemin mecmualarında yer alan bu tür haberler, yabancı devlet-

lerin deniz kuvvetlerine yönelik faaliyetlerini kamuoyunun dikkatine sunarak Osmanlı Devleti'ni müteyakkız olmaya ve deniz kuvvetlerini güçlendirmeye teşvik amacını taşımaktadır.

İşte Osmanlı Devleti'nin uluslararası alanda güç zafiyeti, toprak kayıpları ve Müslümanların yaşadığı sıkıntılar i'dâd-ı kuvvet söyleminin ve bu söylem altında sürdürülen iane-i donanma kampanyasının çok güçlü ve etkili güncel referanslarını teşkil ediyordu. Özellikle rakip ve düşman ülkelerin donanma güçlerini takviyeleri ve buna dair kamuoyundaki yayınlar da bir başka açıdan i'dâd-ı kuvvet söylemi ile iane-i donanma kampanyasını güncel olarak besliyordu. Toprak kayıpları ve yaklaşan savaş çanları bu söylemin en güçlü temelini teşkil ediyordu.

Tarihsel Referans Çerçevesi: Numune-i İmtisal Tarihte Donanma

II. Meşrutiyet sonrası donanmanın güçlendirilmesine yönelik devlet ricalinden halk kitlelerine kadar geniş bir yaygınlık kazanan kampanyada i'dâd-ı kuvvet ayeti etrafında şekillenen söylem, bu kampanyaya dinî ve fikrî bir temel kazandırırken Bulgaristan, Bosna, Makedonya ve Girit meseleleri bu kampanyanın güncel referans çerçevesini oluşturuyordu. İane-i donanma kampanyasının bu iki boyutuna tarih boyutu da eklenecek ve iane örneklerinden donanma tarihine varan meselelerin tarihsel referans çerçevesinin oluş(turul)ması da gecikmeyecekti. Nitekim dönemin ulema ve aydınları; İslâm ve Osmanlı tarihinde denizcilik, donanmanın önemi, donanma tarihi, meşhur kumandanlar ve meşhur deniz muharebeleri etrafında şekillenen, ikbal ve idbar devirleriyle inişli çıkışlı bir seyir takip eden, özellikle II. Abdülhamid dönemi donanma vaziyetine ağır bir tenkit getiren ve nihayetinde geçmişten güç devşirilebilecek tarihî örneklerin arziendamı ile zamanı takviye eden bir tarihsel referans çerçevesi oluşturmayı ihmal etmedi. Dönemin ulema ve aydınlarının tarih telakkileri ve bunlara dair problemler bir yana (Dönemin ulema ve aydınlarının tarih telakkileri ve bunlara dair problemler için bkz. Kara, 2003, ss. 75-95, 110-125) bu tarihsel referans çerçevesinin görüldüğü kadarıyla iki boyutu vardı. Bir yandan iane-i donanmayı terviç etmek üzere başta Hz. Peygamber dönemi olmak üzere İslam tarihinden parçalı örnekler verilirken diğer yandan genel İslam tarihi ya da özel Osmanlı tarihini donanma gücünün seyri açısından ikbal ve idbar devirleri düzleminde ele alarak tarihten bir imkân devşirilmeye çalışılıyordu.

Birinci tür parçalı tarih misallerini dönemin birçok yazısında bulmak mümkündür. Bu çerçevede sahabenin büyüklerinin deniz kuvvetlerinin hazırlanmasına önem verdiği, bizzat seferlerde kaptanlık yaptığı, İslam'ın adaletini gemilerle deniz

aşırı ülkelerle götürdüğü ve bu deniz seferlerine kadın sahabenin de katıldığı vurgulanmaktadır (Hatibzâde Emin, 22 Teşrînisânî 1326, s. 1669). Yine “İslâm’da ilk iane” kabul edilebilecek bir yardım esnasında Hz. Ebu Bekir’in cömertliği örnek gösterilmekte (Mustafa Sabri Efendi, 11 Kânunusânî 1325, s. 968), Hz. Osman’ın tek başına bir orduyu teçhiz edecek zenginlikte olduğu belirtilerek (YY, 17 Ağustos 1325, s. 896) hem zenginliğin önemi vurgulanmakta hem de zenginlere başta sahabe olmak üzere tarihî şahsiyetlerin cömertliğine imtisal salık verilmektedir. Aslında iane-i donanma meselesinin gündemde olduğu bir dönemde bu tür tarihî örneklerin sıkça niçin verildiğini tahmin etmek zor değildir ve bunların iane-i donanma kampanyasını terviç mahiyeti taşıdığı açıktır. Nitekim Tâhirülmevlevî “Ceyşü’l-Usrâ Nasıl Techîz Edildi” başlıklı yazısında bir yandan Tebük Seferi öncesi Medine’nin durumu, Müslümanların içinde bulunduğu zor şartlar ve bu şartlar altında sahabenin fedakârca ordunun teçhizine katkısını anlatmakta diğer yandan da bu tarihsel şartlarla kendi döneminde Osmanlı Devleti ve donanma gücünün vaziyeti arasında irtibat kurarak Müslümanları sahabenin örneği üzerinden iane-i donanma teşvik etmektedir. “Bin üç yüz on dokuz sene mukaddem, Medînetü’r-Rasûlün uğradığı azm-i teshîre bugün vatanımızda maruz bulunuyoruz” diyen Tâhirülmevlevî (28 Kânunusânî 1325, s. 367), “zenginlerimiz Hz. Osman’a, fukarâmız cenâb-ı Ebû Akîl’e tatbîk-i hareketle fedakârlıkta bulunsun” ifadeleriyle sahabe örneği üzerinden hem zenginleri hem fakirleri bu iane-i donanma kampanyasına katkıya çağırılmaktadır. İskilipli Âtîf Efendi de dönemin mecmuaları ve kendi yazılarında bu tür örneklerden beklentinin ne olduğunu açıkça ifade etmektedir. Sultan II. Selim zamanında “hükûmetin himmeti ve halkın gayret ve yardımıyla” bir kış mevsiminden yaza kadar 150 savaş gemisi inşa edildiğini örnek verdikten sonra Âtîf Efendi (1 Teşrînievvel 1328, s. 3132) “ecdadımızın isrine gidelim, onlar gibi top, tüfek, sefâin-i harbiyemizi kendimiz inşa edemiyoruz bari iştirâsı için iâne verelim” diyerek bu tarihî referanslara atıfların aslında güncel iane-i donanma kampanyasına bir destek mahiyetinde olduğunu ifade etmektedir.

Bu tür “parçalı örnekler” yanında İslam ve Osmanlı tarihine donanma gücünün seyri açısından bakma ve ikbal ile idbar devirleri arasında donanma gücünün inişli çıkışlı bir seyir takip ettiği genel bir tarihsel referans çerçevesi kurma çabası da vardı. Bu konuda dikkate değer en önemli örnek İskilipli Âtîf Efendi’nin *Sırât-ı Müstakîm*’de üç seri olarak yayınladığı “Nazar-ı Şerî’atta Kuvve-i Berriye ve Bahriyenin Derece-i Ehemmiyet ve Vücûbu” başlıklı yazılarıdır. Her ne kadar buradaki başlık, kara ve deniz kuvvetlerinin önemine atıf yapsa da İskilipli Âtîf Efendi bu yazıyı iane-i donanma tartışmalarının ortasında yazdığı için doğal olarak yazının ana teması ve merkezinde deniz gücü ve donanma tarihi vardır. Birinci yazısının

başında, kara ve deniz kuvvetlerinin önemine dikkat çekip asrın icaplarına göre ve düşmanı korkutacak derecede her iki alanda kuvvet hazırlamanın i'dâd-ı kuvvet ayetinin bir gereği olarak bütün Müslümanlar üzerine vacip olduğunu belirtmekte (İskilipli M. Âtîf, 9 Eylül 1326, s. 39), ilgili ayeti dört maddede çok geniş bir şekilde yorumlamakta (İskilipli M. Âtîf, 9 Eylül 1326, s. 40) ve sonrasında İslam ve Osmanlı tarihinde donanma gücünün seyri ile ilgili uzun bir tarih denemesi yapmaktadır.

Önce İslam tarihinin başlangıcından itibaren Osmanlı dönemine kadar donanma özelinde tarihsel bir okuma yapan İskilipli (9 Eylül 1326, ss. 40-41), sözü nihayet Osmanlı'ya getirmektedir. Buna göre Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında savaşlar karada olduğu için deniz kuvvetlerine önem verilmemiştir. Orhan Gazi oğlu Süleyman Paşa, Rum kayıklarıyla Gelibolu tarafına geçip oraları fethetmiş, İstanbul'un fethinde de ilk defa gemiler inşa edilmiş ve Haliç'e zincir vurulduğundan gemiler karadan Haliç'e yağlı kazıklar aracılığıyla indirilmiştir. Sultan Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra deniz kuvvetlerine büyük önem vermiştir. Tersane inşa ederek uzun zamandır ihmal edilmiş olan deniz kuvvetlerini ihya etmiştir (İskilipli M. Âtîf, 9 Eylül 1326, ss. 41-42). İskilipli Âtîf Efendi, Osmanlı'nın deniz kuvvetlerindeki kemalini Kanûnî döneminde (İskilipli M. Âtîf, 16 Eylül 1326, s. 61) ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın şahsında (İskilipli M. Âtîf, 9 Eylül 1326, s. 42) bulunduğunu belirtir. İskilipli, Kanûnî dönemi sonrası için donanma gücü açısından inişli çıkışlı bir seyir çizer ama anlaşıldığı kadarıyla onun gözünde hiçbir zaman Kanûnî dönemindeki deniz gücüne ulaşılammıştır. Burada çizilen resme göre Osmanlı tarihi boyunca inişli çıkışlı bir seyir izleyen donanma gücü, Sultan II. Abdülhamid döneminde gerileme kaydetmiş ve bu dönemden sonra Meşrutiyet yeni bir umut olmuş ve "terakkîye doğru hareket etme zamanı gelmiştir" (İskilipli M. Âtîf, 23 Eylül 1326, s. 76).

İskilipli'nin donanma gücü açısından böyle uzun ve kendi içinde bütünlüklü bir tarihsel okuma yapması sebepsiz değildir. Öncelikle tekrar hatırlatmak gerekirse bu yazılar iane-i donanma tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı bir dönemde yazılmıştır. Muhtemelen İskilipli Âtîf Efendi, iane-i donanma kampanyasına i'dâd-ı kuvvet ayeti etrafında şekillenen dinî ve fikrî bir temel kazandırmanın yanında tarihsel bir temel inşa etmenin de önemli ve faydalı olabileceğini düşünüyordu. Nitekim üç uzun makale ile ortaya koyduğu donanmaya dair bu tarihsel okumanın sebebini ve tabii bunları serdetmesinden beklediği neticeyi üçüncü yazısında açıkça ifade etmektedir. İskilipli "yukarıda arz eylediğim silsile-i târihiye bizlere gayet vâzih olarak gösteriyor ki" diyerek başladığı cümlesine daha sonra "artık tâ ilk teşekkülünden zamanımıza kadar hükümât-ı İslâmiye'nin geçirmiş olduğu bunca inkılâbât bizim için 'terakkî ve tedennî' tariklerini göstermekte büyük pek büyük bir ders ibret teşkil etmez mi" diyerek devam etmektedir (İskilipli M. Âtîf, 23 Eylül 1326, s. 76). O hâlde

İskilipli Âtîf Efendi, İslam tarihinin başlangıcından kendi dönemine kadar uzanan bir donanma tarihi yazımından iki şey ummaktadır. İlk olarak amacı, tarihte donanma gücünün inişli ve çıkışlı bir seyir izlediğini ortaya koyarak tarihin bir imkân alanı olduğunu göstermektir. İkinci ve asıl olarak ise bundan ibret alınmasını salık vererek bir “tedenni” dönemi kabul ettiği II. Abdülhamid döneminden sonra içinde bulunduğu II. Meşrutiyet dönemini bu anlamda bir “terakki” dönemi olarak inşa etmektir. Belli ki İskilipli kendi deyimiyile “terakki ve tedenni” ile dolu yani inişli çıkışlı bir donanma tarihi telakkisinde Meşrutiyet öncesi II. Abdülhamid dönemini deniz kuvvetleri açısından bir “tedenni” dönemi, II. Meşrutiyeti ise ümitle bir “terakki” dönemi olarak değerlendirmektedir. Tabii kendi dönemini de tarihin akışı içerisinde yerleştirerek bir tarihsel referans çerçevesi kurmaya çalışmaktadır.

Donanma ve denizciliğe dair gerek parçalı tarih örnekleri gerekse bütünlüklü tarih okuma denemeleri, dönemin yazılarında önemli bir yer tutmuş ve iane-i donanma meselesinin tarihsel referans çerçevesini oluşturmuştur. Bütün bu tarihî örnekler ve tarih okumaları, güncel tartışma ve problemler için tarihsel bir referans çerçevesi kurma amacını taşıyordu. Numune-i imtisal tarihin sayfalarında dolaşım İslam tarihindeki kuvvetli donanma örneklerini sahneye koymak i'dâd-ı kuvvet söylemi ile güncel vaziyetin beslediği Osmanlı navalizmine tarihsel bir meşrutiyet zeminini sağlamaktaydı.

İane-i Donanma Seferberliği: Mütenevvi İane Teklifleri

II. Abdülhamid döneminde şehit çocukları ve malul gazilere iane kampanyası (bkz. Göçer, 2003) gibi bazı örnekler bilinse de II. Meşrutiyet sonrası bu tür iane kampanyalarının çeşitlilik ve yoğunluğunun arttığı görülmektedir. II. Meşrutiyet sonrası birbirinden farklı iane kampanyaları düzenlenmiştir (Aynı dönemdeki başka bir iane kampanyası ile ilgili olarak dipnota bkz.).¹² Ama bunlar arasında kapsam, organizasyon ve toplumda yarattığı etki bakımından herhalde iane-i donanma kampanyası gibisi yoktur. Nitekim Mustafa Sabri Efendi (11 Kânunusâni 1325, s.

12 Mesela iane-i donanmaya zekât kampanyasının devam ettiği dönemde Orta Asya'da Türkistan'da gerçekleşen bir büyük bir deprem sonrası bu bölgede yaşayanlara yönelik bir iane kampanyası düzenlenmiştir. Bunun çeşitli örneklerini ilgili dönemde görmek mümkündür. Orta Asya'daki depremle ilgili bir iane örneği için bk. YY. (13 Kânunusâni 1326). Türkistan'da sefâlet. *Sırat-ı Müstakim*, 5(125), ss. 351-352; YY. (13 Kânunusâni 1326). Asya-yı vüstâ felâketzedegâni iâne defteri [1]. *Sırat-ı Müstakim*, 5(125), s. 352. Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi bu depremden dolayı başlatılan ianeye destek vermiş ve Meşihat bünyesindeki bütün şeri hâkimlere buldukları bölgelerdeki halkı ianeye teşvik ve toplanacak ianelerin Meşihat'a ulaştırmalarını temine yönelik bir telgraf göndermiştir (bkz. Şeyhülislâm Musa Kâzım. (3 Şubat 1326). Türkistan felâketi için: makâm-ı celil-i meşihatpenâhiden. *Sırat-ı Müstakim*, 5(128), s. 397).

966) iane-i donanma kampanyasının başka herhangi bir iane kampanyasına benzediğine ve bu ianenin “hey’et-i mecmûa’-i milletin hey’et-i mecmûa’-i millete yani kendi mevcûdiyetine karşı bir îanesi” olduğuna önemle vurgu yapmaktadır. Bu iane kampanyasının kamuoyunda yarattığı etki o kadar büyüktür ki görüldüğü kadarıyla o güne kadar başka hiçbir iane kampanyasında gündeme gelmeyen zekât ve hac-kurban bedellerinin iane olarak verilmesinin caiz olup olmadığı tartışması bu kampanya sürecinde ortaya çıkmış ve yoğun bir şekilde tartışılmıştır. İane-i donanmaya zekât meselesinin bu kampanya içinde iane adına tekliflerden sadece biri olduğunu ve bu kapsamlı kampanyanın bu gibi birbirinden farklı iane tekliflerini içerdiğini hatırd tutmak gerekir. Bir kısmı uygulan(a)mayan hatta belki uygulanma ihtimali de bulunmayan ama dönemin atmosferi içerisinde toplumun farklı bireyleri tarafından öneri olarak ortaya konan diğer bir kısmı ise sınırlı veya geniş kapsamlı uygulama alanı bulan birçok teklif vardır. Bunlar arasından sadece örnek olarak birkaçına değinmek yerinde olacaktır.

Bunlar arasında makalemin başında zikredilen Mekke ve Medine gibi mukaddes beldelere bir iane sandığı konma önerisi (Nazmi vd., 2 Temmuz 1325, s. 304) herhalde bu husustaki ilk tekliflerden biridir. 25 Ağustos 1909 (12 Ağustos 1325) tarihli Yanya Askeri Kulübü’nün matbu kararnamesinde maaşlardan yüzde hesabı ile iane için kesinti yapılması önerilmiştir (Siroz Askeri Kulübü, 17 Eylül 1325, s. 64).¹³ Kısa bir süre sonra 7 Eylül 1909 (25 Ağustos 1325) tarihini taşıyan bir mektupla Siroz Askeri Kulübü bu teklifi esas kabul ederek maaşlardan aylık yüzde bir kesinti yapılmasını, ilgili teklife ilaveten gönüllü başvuru sonrası kesintinin resmiyete dökülmesiyle bir müddet zorunluluk arz etmesi gerektiği önerisini ortaya atmıştır (Siroz Askeri Kulübü, 17 Eylül 1325, s. 64).¹⁴ Mustafa Sabri Efendi (18 Kânunusâni 1325, s. 973) ise “hayâl-i şâirâne” olarak nitelenen teklifine göre Osmanlı kadınlarının altın ve gümüş cinsinden ziynet eşyalarına şamil olmamak üzere yalnız elmaslarını donanma ianesine vermelerini salık vermektedir.

22 Eylül 1910 (9 Eylül 1326) tarihli *Hikmet*’te yer alan isimsiz bir mektubun sahibi yine maaşlar üzerinden ama farklı bir sistem esasına dayalı bir teklifte bulunmaktadır. Bu sistem 30 ya da 31 gün olarak kabul edilen bir ayın itibari olarak 33 gün sayılmasına ve maaşların buna göre yatırılması prensibine dayanmaktadır (YY, 9 Eylül 1326, s. 4). 29 Eylül 1910 (16 Eylül 1326) tarihli *Hikmet* mecmuasında yine isimsiz bir mektupta istibdat devri olarak nitelenen II. Abdülhamid dönemin-

13 Bu kararname hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadım. Bu belgeye ve belgedeki fikre Siroz Askeri Kulübü’nün gönderdiği yardım teklifi içinde atıf yapılmaktadır.

14 Bazı örnekler için bk. Öksüz, 2014, s. 121; Hüseyin Cahit, 23 Ağustos 1325, s.1.

de gerekli gereksiz verilen nişanların donanmaya iane olarak verilmesi önerilmektedir (YY, 16 Eylül 1326, s. 5).¹⁵ Dönemin iane-i donanma kampanyasının yarattığı büyük tesir içinde bu türden başka birçok iane teklifini görmek mümkündür. Bütün bunlar iane-i donanmaya zekâtın sadece bu geniş iane teklifi seçeneklerinden biri olduğunu ama hukuki boyutuna binaen diğerlerine göre hayli tartışmaya sebep olduğunu göstermektedir.

Sadaka-i Nafileden Sadaka-i Vacibeye: Devlet Donanmaya, Donanma Zekâta Muhtaç Olunca İane-i Donanmaya Zekât Verilir Mi?

İane-i donanmanın geliştirilmesine yönelik birbirinden farklı bu teklifler gelmeye devam ederken dinî ve hukuki boyutuyla önemli bir tartışmayı başlatacak yeni bir teklif ortaya atıldı. Yukarıda yer verilen son tekliften kısa bir süre sonra gündeme gelen bu öneriye göre, kurban ile hac bedelleri ve zekâtların iane-i donanma için sarfı düşünülebilirdi. Böylece sadaka-i nafilelerin mümkün olduğu ölçüde iane-i donanmaya tervici ile başlayan Osmanlı navalizmine yönelik dinî düşünceye dayalı destek 'îdâd-ı kuvvet ayeti etrafında gelişen söylemle birlikte giderek sadaka-i vacibeleri talep eden bir mahiyete bürünmüştü. Asırlar önce muhtemelen İnebah-tı Deniz Muharebesi'nde (7 Ekim 1571) alınan ağır yenilgiden sonra bir sadaka-i vacibe olan zekâtın donanmaya sarfına dair dönemin Şeyhülislâmı Ebüssuûd Efendi'ye sorulan bir soru (Veli b. Yusuf, vr. 26b),¹⁶ 20. yüzyılın başlarında çok önemli bir mesele olarak yeniden gündeme gelmişti. Tekrar ifade etmek gerekirse Avrupalı örneklerine kıyasla Osmanlı navalizminin özgünlüğünün de burada yattığı ifade edilebilir. Donanmanın takviyesine yönelik yürütülen bir kampanyanın hemen dinî ve şeri bir tartışmaya dönüşmesi, Osmanlı Devleti'nde hâlâ din, hukuk ve devlet arasındaki ilişkinin ne kadar canlı seyrettiğini de göstermektedir.

15 Bazı örnekler için bk. *Hikmet*, 21 Teşrinievvel 1326, 1(29), ek, s. [1]; *Hikmet*, 11 Teşrinisânî 1326, 1(32), s. 8; *Hikmet*, 9 Kânûnuevvel 1326, 1(36), ek, s. [1].

16 S. Donanma-yı Hümâyün sâbikan hezîmet-i azîmeye uğrayacak tekrar donanmayı gayret-i dîn için ağ-niyâ-i müslimin guzât-ı mümininin techizine sarf ettikleri malî sâbikan lâzım olup eda olunmayan ve hâlâ edası lâzım olan ve bundan sonra lâzım olacak zekâtlarına niyet edip dahi sarf eyleseler zekât-ı mezbûre yerine geçer mi? C. Geçer, makbul ve meşrudur. Elmalılı, muhtemelen muarızlarının delil olarak ileri sürdüğü bu fetvaya birkaç açıdan itiraz etmektedir. Bu fetvanın Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarını derleyen her nüshada bulunmadığı için şüpheli olduğunu sahih kabul edilecek olsa bile "guzât-ı mümininin techizi" ifadesinin temlik şartına uygun olarak gerçek kişilere işaret ettiğini ve buradan donanmanın techizinin anlaşılacağı ifade etmektedir. Ayrıca meşhur tefsirindeki görüşleri de Ebüssuûd Efendi'nin "fi sebilillâh" a geniş mana vermediğini göstermektedir (Küçük Hamdi, 22 Teşrinisânî 1326, s. 1667; Kaya, 2017, s. 246). Sarf yerleri dâhil Osmanlı döneminde zekât uygulaması ile ilgili önemli bir çalışma için bkz. Kaya, 2017.

Kurban bedelleri ile ilgili ilk öneri muhtemelen Kudüs ulemasından Ali Rıza en-Neşâşîbî'ye (14 Teşrînievvel 1326, ss. 2-3)¹⁷ ait olup bu teklifinden kısa bir süre sonra kurban bedellerinin donanmaya verilebilmesinin önünü açabilecek bir fetvayı Meşihat makamından talep etmiştir (Ali Rıza en-Neşâşîbî, 28 Teşrînievvel 1326, s. 1). Zekâtın iane-i donanmaya sarfı hususundaki temel fikrin ise Donanma Cemiyeti'nin bir kongresinde meselenin fetva talebiyle Meşihat makamından sorulmasına dayandığı söylenebilir (bkz. M. Saffet, 25 Teşrînievvel 1326, s. 1595).¹⁸ Bir yandan konu ile ilgili bütün gözler Meşihat makamına çevrilmişken diğer yandan da mesele kamuoyunda önemli tartışmalara neden olmuştur. Bu konuda yenilikçi ve klasik yaklaşım olarak nitelenebilecek iki temel yaklaşımın belirdiği ifade edilebilir.

Bu iki yaklaşımdan biri, devletin içinde bulunduğu özel koşulları dikkate alarak i'dâd-ı kuvveti her şeyin üstünde tehiri mümkün olmayan hemen (*fevri*) ifası gerekli bir farz olarak değerlendirip hac, kurban ve zekât gibi mali ibadetlerle arasında bir tearuz varsayan ve böyle bir tearuz durumunda i'dâd-ı kuvvet farzını diğer bütün mali ibadetlere tercih eden “yenilikçi görüş”tür. Bu görüşün en önemli temsilcileri; Mihridîn Arûsi ve Mehmed Fahreddin'dir. Diğeri ise i'dâd-ı kuvveti farz kabul etmekle birlikte mali ibadetlerle arasında bir tearuz varsaymayıp hiyerarşi kurmayan ve her bir farzın-vacibin istitâat ölçüsünde şeran belirlenmiş şekilleriyle ifa edilmesini savunan “klasik görüş”tür. Bu görüşün birçok temsilcisi olmakla birlikte Elmalılı M. Hamdi Yazır, Mustafa Sabri Efendi, İskipli M. Âtîf Bey, Mustafa Tâkî ve M. Safvet gibi isimler öncelikle zikredilmelidir.

Yenilikçi yaklaşıma göre; “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın” (Enfâl Sûresi, 8:60) ayetine binaen i'dâd-ı kuvvet Kur'an'ın bir emridir ve Müslümanlar için farz hükmündedir (Mehmed Fahreddin, 4 Teşrînisânî 1326, s. 2). Hatta bu her mümin üzerine bir farz-ı ayndır (Mihridîn Arûsi, 4 Teşrînisânî 1326, s. 5; Mehmed Fahreddin, 4 Teşrînisânî 1326, s. 3). Bu görüşe göre i'dâd-ı kuvvet emri, İslam vatanının selametine müteallik olduğu için bir “fermân-ı siyâsi”dir ve diğer dinî ahkâmın serbestçe ifa edilebilmesi bu “fermân-ı siyâsi”nin tamamıyla ifasına bağlıdır (Mehmed Fahreddin, 4 Teşrînisânî 1326, s. 3). Bu farzın ifasındaki fayda sadece tek tek fertlere değil din ve milletin bütününe müteallik olduğu için böyle bir farzı ifa ile vacip mali bir ibadetin edası arasında tearuz söz konusu olduğunda bu farzı diğer vaciplere takdim etmelidir (Mihridîn Arûsi, 4 Teşrînisânî 1326, s. 5). Hatta din konusunda Müminler için hiçbir güçlük (*harac*) yüklenmediğini bildiren ayet (Hac Sûresi, 22:78) dikkate alındığında i'dâd-ı kuvvet farzı karşısında sadece

17 Aynı sayıda Şeyh Mihridîn Arûsi (14 Teşrînievvel 1326, s. 1) de vatan savunmasının farz, kurbanın vacip olduğunu ileri sürerek farzın vacibe takdimini savunuyordu.

18 Konu ile ilgili Meşihat'tan yayınlanan fetva suretinde de fetva hususundaki talebin Donanma Cemiyeti'nden geldiği belirtilmiştir ([Meşihat], 27 Kânûnusânî 1326, s. 383).

vacibin değil “bazı *ferâ'iz-i mukaddesenin* terk veya te'hiri” de söz konusu olabilir (Mehmed Fahreddin, 15 Teşrînisânî 1326, s. 3). Bu yaklaşıma göre ahkâmın bir merâtibi/hiyerarşisi vardır (*ve li'l-meşrû'âti derecât*) ve bu hiyerarşi içinde “ehemmin mühimme tercihi” gereklidir (Mehmed Fahreddin, 15 Teşrînisânî 1326, s. 1). Buna göre devletin içinde bulunduğu zaruret hâlinde i'dâd-ı kuvvet farzı diğer bütün dinî-mali mükellefiyetlerin temeli olması bakımından bu hiyerarşinin en üstündedir ve diğer bütün mali ibadetlere göre önceliklidir. Bu hiyerarşi sadece farz (i'dâd-ı kuvvet) ile vacip (kurban) gibi ayrı kategoriler için değil aynı zamanda farz (i'dâd-ı kuvvet) ile farz (zekât veya hac) arasında da geçerlidir.

Bu söyleme göre i'dâd-ı kuvvet emri farz olduğu gibi (*vücûb*) bu farzın tehir edilmesi mümkün olmayacak şekilde hemen ifası gereklidir (*fevr*) (Mihridîn Arûsî, 18 Teşrînisânî 1326, s. 2; Mehmed Fahreddin, 2 Kânûnuevvel 1326, s. 3). Böylece hemen ifası lazım olan bu farzın gereklilikleri tamamıyla yerine getirilene kadar diğer bütün mali ibadetlerin yükümlülük şartları ya gerçekleşmemekte ya da eksik kalmakta ve bir Müslümanın sorumluluğundan düşmektedir (Mehmed Fahreddin, 2 Kânûnuevvel 1326, s. 3). Bu noktada yenilikçi yaklaşımın, ilk olarak Mihridîn Arûsî tarafından ortaya atılan tearuz tezinden Mehmed Fahreddin'in elinde istitâat tezine doğru bir gelişim seyri takip ettiği görülmektedir.

Bu yeni teze göre güncel zaruret durumunu dikkate alarak i'dâd-ı kuvvet farzı ile mali ibadetler arasında bir tearuzdan bile bahsetmek mümkün değildir. Çünkü hac, kurban ve zekât gibi mali ibadetlerde havâic-i asliye fazlası nisaba sahip olmak yükümlülük şartıdır ve havâic-i asliyenin içerisine mesken, giyecek, hizmetçi gibi temel ihtiyaçlar yanında silah gibi savaş teçhizatı (bu bağlamda donanma) da girmektedir (Mehmed Fahreddin, 2 Kânûnuevvel 1326, s. 3). Hatta bunlardan birincileri “ihtiyârî şart” iken silah gibi savaş teçhizatı “vücûbî şart” olarak değerlendirilmelidir ve aralarında ikincinin lehine bir hiyerarşi vardır (Mehmed Fahreddin, 6 Teşrînievvel 1327, s. 98).

Bundan dolayı bu yaklaşıma göre havâic-i asliye kapsamında silah ve benzeri savaş teçhizatı tamamlanmadığı müddetçe hac, kurban ve zekât gibi dinî mükellefiyetlerin yükümlülük şartları tahakkuk etmemekte veya eksik kalmaktadır. Böylece kişi, i'dâd-ı kuvvet farzını tam manasıyla yerine getirene kadar hac, kurban ve zekât gibi mali ibadetlerle ayrıca sorumlu olmamaktadır (Mehmed Fahreddin, 9 Şubat 1327, s. 394). Kısacası bu yaklaşıma göre donanma ümmet için havâic-i asliye konumundadır ve bu ihtiyaç giderilmediği sürece bireyler hac, kurban ve zekât gibi mali ibadetlerle yükümlü değildir. Buna göre Müslümanlar bütün varlıklarını diğer mali ibadetlerin ifasını hesaba katmadan iane-i donanmaya verebilir veya vermelidir.¹⁹

19 Bu yaklaşım hakkında daha detaylı ve kronolojik bilgi için bk. Mihridîn Arûsî, 14 Teşrînievvel 1326, ss. 1-2; 4 Teşrînisânî 1326, ss. 4-5; 18 Teşrînisânî 1326, ss. 2-3; 2 Kânûnuevvel 1326, ss. 1-3; Mehmed

Bu konuda ortaya çıkan ikinci görüş klasik yaklaşımdır. Bu yaklaşım i'dâd-ı kuvveti farz-ı ayn veya farz-ı kifâye olarak kabul etmekle birlikte (Mustafa Tâkî, 8 Kânûnuevvel 1327, s. 2526; Küçük Hamdi, 22 Teşrînisânî 1326, s. 1661) bu farz ile diğer malî ibadetler arasında bir tearuz varsaymamaktadır. Dolayısıyla Müslümanlar, güç yetirebildikleri ölçüde i'dâd-ı kuvvet farzını yerine getirmekle sorumlu oldukları gibi yükümlülük ve eda şartları oluştuğunda kurban ve zekât gibi malî ibadetlerini de ifa etmelidir (Hatibzâde Emin, 22 Teşrînisânî 1326, s. 1672).

Hac ve kurban bedellerinin iane-i donanmaya verilebilmesi bu yaklaşım tarzı açısından mümkün görünmemektedir. Çünkü hac ve kurban gibi malî ibadetlerin bir ibadet olarak hükmü, sebebi, yükümlülük şartları, eda şartları gibi ifa şekilleri de Şâri' tarafından belirlenmiştir (Küçük Hamdi, 22 Teşrînisânî 1326, s. 1658; M. Saffet, 25 Teşrînievvel 1326, ss. 1595-1596). Hatta bunların eda edilememesi durumunda haleflerinin ne olacağı yine Şâri' tarafından tayin edilmiştir (M. Saffet, 25 Teşrînievvel 1326, s. 1596). Buna göre bunların yükümlülük hâline gelip eda şartları oluştuğunda hac veya kurbanın kesilmesi (irâka-i dem) dışında bir ifa şekli yoktur. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre bunların ifası yerine bedellerini iane-i donanmaya vermek caiz değildir.

Klasik yaklaşım zekâtın da iane-i donanmaya verilmesine sıcak bakmazken en azından mahiyet olarak hac ve kurban bedeli meselesinden bu meseleyi ayırt etmek gerekmektedir. Zekât da bir ibadet olması bakımından temelde sebebi, yükümlülük şartları, eda şartları ile sarf yerleri açısından Şâri'nin belirlemesine bağlı (M. Saffet, 25 Teşrînievvel 1326, s. 1596) olmakla birlikte sarf yerleri açısından içtihadı açık cihetler vardır. Zekâtın Tevbe Süresi 60. ayette zikredilen sekiz sınıftan birine verilmesi hususunda mezhepler arasında ittifak olmakla birlikte (Küçük Hamdi, 22 Teşrînisânî 1326, s. 1665) bu sekiz sınıfın kapsamı hususunda gerek mezhep içi gerek mezhepler arası farklı içtihatlar bulunmaktadır.

Yenilikçi yaklaşımla birlikte i'dâd-ı kuvvetin farz olduğu konusunda birleşen klasik yaklaşım, birincisinden farklı olarak bu farz ile diğer malî nitelikli farz-vacipler arasında bir tearuz durumunu kabul etmemektedir (Mustafa Sabri, 20 Kânûnuevvel 1326, s. 1713). Bundan dolayı i'dâd-ı kuvvet farzını yerine getirmekle yükümlü olan bir Müslüman aynı zamanda zekât yükümlülüğünün sebep ve şartlarını da taşıyorsa zekâtını eda ile sorumludur. Hiçbir farzın edası diğer bir farzı hatta diğer bir vacibi düşüremez (Küçük Hamdi, 22 Teşrînisânî 1326, s. 1663).

Fahreddin, 4 Teşrînisânî 1326, ss. 2-4; 15 Teşrînisânî 1326, ss. 1-4; 2 Kânûnuevvel 1326, s. 3; 22 Kânûnuevvel 1326, ss. 3-4; 2 Şubat 1327, s. 380; 9 Şubat 1327, ss. 393-396; 6 Teşrînievvel 1327, ss. 99-102; 3 Teşrînisânî 1327, ss. 163-165; 25 Teşrînisânî 1327, ss. 225-226; 22 Kânûnuevvel 1327, ss. 275-276; 5 Kânûnusânî 1327, ss. 307-310.

Bu yaklaşıma göre zekât, i'dâd-ı kuvvet farzı ile birlikte düşmediği gibi zekâtın iane-i donanmaya verilmesi de zekâtın ifası yerine geçmemektedir (Küçük Hamdi, 22 Teşrînisânî 1326, s. 1662). Çünkü zekâtın sarf yerleri arasında “fi sebilillâh (Allah yolunda)” umumi manaya açık gibi görünüp bazı eserlerde umumi manada yorumlandığına dair rivayetler bulunsa da (Küçük Hamdi, 22 Teşrînisânî 1326, s. 1660) bu kavram genellikle cihad manası gibi belirli bir çerçevede anlaşılmış ve Hanefî Mezhebi'nce temlik şartına dayalı olarak diğer sınıflar gibi bu sınıf da gerçek kişilerle sınırlı tutulmuştur. Hanefî Mezhebi açısından cihad ve hac bu sarf yerinin kapsamına dâhil olmakla birlikte bu iki tür de ihtiyaç sahibi gerçek kişiler olarak kabul edilmiştir (Küçük Hamdi, 22 Teşrînisânî 1326, ss. 1665-1666).

Bu yaklaşıma göre ne doğrudan kişiler ne de devletin zekâtı toplaması hâlinde devletin “fi sebilillâh” kapsamında zekâtı donanmaya sarfı caiz değildir. Gerek kişinin asaleten ifasında gerek devletin kişiye vekâleten zekâtı sarf yerlerine dağıtımında temlik şart olduğundan gerçek kişilere verilmelidir ve hayır işleri, hayır müesseseleri ve hudutların tahkimi gibi yerlere sarf edilmemelidir. Çünkü bu yaklaşıma göre zekâtın sarf yerleri Tevbe Sûresi 60. ayette sayılan sınıflara mahsustur. Gerek sadaka lafzı gerekse ilgili ayette kullanılan bütün harf-i cerler, temlike işaret edip söz konusu sınıfın temlik ve temellüke ehliyetini gerekli kılmaktadır (Küçük Hamdi, 22 Teşrînisânî 1326, s. 1665).

Bu tartışmalar sürerken ve bütün gözler Meşihat makamına çevrilmişken nihayet kurban ve zekâtın iane-i donanmaya verilip verilemeyeceği ile ilgili beklenen fetvalar sırasıyla yayınlandı.

Kurbanlar hakkında fetvahâne-i celîlenin beyannâmesidir.

İd-i adhâ münasebetiyle zebh edilecek kurbanların semenlerinin Donanma-i Osmânî iânesine verilmesi caiz ve bununla emr-i ilâhî olan zebh-i kurban sâkât olup olmayacağı hakkında istiftâyı hâvî bâb-ı fetvâya çekilen telgrafnâme ve ol bâbda vürûd eden istid'ânâmeler üzerine fetvahânededen verilen müzekkirede udhiyede vâcib olan eyyâm-ı nahrde irâka-i dem olup bu da hâlis hakkullah olduğu cihetle zebh etmeksizin kurbanın aynını veya bedelini tasadduk vâcibi iskat etmeyeceği ve ancak zebh edilerek vâcibi edadan sonra cülûd ve lühûmunu ve ol cülûd ve lühûmun bedellerini ve vacip olmayıp müteveffa ebeveyn ve akraba ve taallukât ve ehibbâyâ veya suver-i sâire ile tatavvuan zebh edilecek kurbanların bedellerini emr-i hayr-i mezkûra i'tâ caiz ve meşru olduğu ve üzerine zebh-i kurban vacip olup da eyyâm-ı nahrde vacibi eda etmeyip kasten vaktini fevt eden gani kimselerin zebh edeceği kurbanın bedelini tasadduk etmesi lazım olacağı mamafih vacibi vaktinde ifa etmediğinden nâşi ol kimselerin günahkâr ve âsim olacakları ifade edildiği Bâb-ı Meşihat-ı Ulyâdan bildirilmiştir ([Meşihat], 22 Teşrînisânî 1326, s. 1658).

Zekâtın donanma ianesine verilebileceğine dair fetvâ-i âli

Donanma-i Âli'nin terakkî ve teâlisine medâr olmak üzere zekâtın îâneye i'tâsı câ'iz olup olmayacağı hakkında Donanma-i Osmânî Muâvenet-i Milliyye Cemiyeti tarafından vukû' bulan istiftâ üzerine zekâtta niyet ve fakîre temlik lazım ve müzekkî olan kimse- nin malından zekâtını ifraz hînde niyet eylemesi kâfi olmakla donanma cemiyeti ta- rafından îâne kasası başında bir fakîr-i Müslim bulundurularak müzekkîler cânibinden zekât olmak niyetiyle tefrîk edilen mebâlig mâ-düne'n-nisâb olarak bi't-tav' evvel fakîre temlik ve i'ta ve fakîr-i mezkûr mâlik-i nisab olmak için yedinde cem ve ibkâ etmeksizin ihtiyarıyla hemen i'âne kasasına teslim etmesi mukârin-i cevâz-ı şer'i âli olacağından tezâyüd ve te'âlisi cidden derece-i lâzımede bulunduğu emr-i gayr-i münker olan donan- ma-i Osmânî'ye bu sûretle de îânedeki bulunan müslimîn hem farz zekâtı eda etmiş hem de başkaca nâil-i ecr-i cezil ve şâyeste-i mükâfât-ı uhreviye olacakları fetvâhâne-i âliden cevaben beyan olunmuştur ([Meşihat], 27 Kânûnusânî 1326, s. 383).

Her ikisi de fetvahanenin misyonuna uygun şekilde Hanefî Mezhebî'ni temel alan ve klasik yaklaşımı destekleyen fetvalar olmakla birlikte hem kurban hem zekât fetvasının sonuna yenilikçi yaklaşımın taleplerine de kapı aralayan (?) ve dolaylı bir yolla da olsa bunların muhtaç donanmaya verilebileceğine işaret eden suretlerin iliştilmesi dikkat çekicidir. Kurban bayramında kesil(e)meyen kurban- ların sonrasında tasadduk yoluyla veya zekâtların iane sandığı başına konulacak bir fakir aracılığıyla donanma adına sarf edilebileceği şeklindeki fetvaya iliştilmiş su- retler, Hanefî Mezhebî sınırları içerisinde bunların iane-i donanmaya ifasına kapı aralayan dolaylı çözüm yolları olarak düşünülebilir.

Görüldüğü üzere yenilikçi yaklaşım tearuz ve istitâat tezi ile bütün mali ibadet- leri kapsayan kendi içinde sistematik ve yeni bir yaklaşım tarzı geliştirmiş olmakla birlikte savunulan tezlerin eleştiriyeye açık yönleri vardır. Bu yaklaşımın ileri sürdüğü gibi hükümler arası bir hiyerarşi (mesela; farz ile vacip, vacip ile mendup arasında ya da farz-ı ayn ile farz-ı kifâye veya kul hakkı ile Allah hakkı arasında bir hiyerar- şi ve böyle bir hiyerarşiyeye dayalı tercih mümkün görünmekle birlikte burada ister farz-ı ayn ister farz-ı kifâye olsun i'dâd-ı kuvveti diğer bütün mali ibadetlerin üs- tünde konumlandırmanın güçlü bir gerekçesi yoktur. İ'dâd-ı kuvvetin farz-ı kifâye olarak kabulü hâlinde zaten hiyerarşide tercihin farz-ı ayn olan zekât ve hac gibi ibadetler lehinde olması gerekmektedir (Bu bağlamda bir fetva için dipnota bkz.).²⁰ Farz-ı ayn olarak kabulü hâlinde dahi diğer farz-ı ayn mali ibadetlerle arasında bir hiyerarşi kurmak veya bu farzın yerine getirilmediği müddetçe mali ibadetlerin yükümlülük şartlarının oluşmadığını söylemek doğru olmasa gerek. Fıkıh kitapla- rında sınırı ve kapsamı belli olan bireysel silahların havâic-i asliye çerçevesinde de-

20 "Üzerine hac farz olan Zeyd hacca mı gitmek efdaldır yoksa gazaya mı gitmek efdaldır" şeklindeki soru- ya *Neticeti'l fetava*'da Sunullah Efendi'den nakil ile "hac farz-ı ayndır, cihad farz-ı kifâyedir. Farz-ı ayn da farz-ı kifâyeye tercih edilir" diye cevap verilmektedir (bk. Arslan, 2010, s. 57).

ğerlendirilmesini esas alarak sınırı ve kapsamı malum olmayan “şimdi ve gelecekte düşmanı korkutacak derecede bir donanma gücü”nü ümmetin havâic-i asliyesi olarak tanımlamak da farklı ve yeni bir bakış açısı olmakla birlikte sınırsız ve belirsiz bir havâic-i asliye anlayışını barındırdığı için ayrıca tartışmaya açıktır. Tearuz veya istitâat tezi kabul edilecek olsa bile bunun bir zaruret durumuna münhasır olduğu -ki bunu yaklaşım sahiplerinin kendileri de ifade etmektedir- ve normal şartlar için geçerli bir yaklaşım olamayacağı ifade edilmelidir.

Hac ve kurban bedelleri ile ilgili klasik yaklaşım görüşünün geçmişten bugüne kadar -bazı istisnalar dışında- hâkim görüş olarak devam ettiği görülmektedir. Ancak zekâtla ilgili yaklaşım konusunda Meşihat makamının devamı kabul edilebilecek Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmî kurum düzeyinde bir devamlılık söz konusu olsa da (Mesela Din İşleri Yüksek Kurulu’nun kararları bu yöndedir)²¹ ferdî içtihatlar açısından meselenin farklı noktalara evrildiği görülmektedir. Hatta II. Meşrutiyet dönemindeki iane-i donanmaya zekât verilemeyeceğini savunan klasik yaklaşımın önemli temsilcisi Elmalılı Hamdi Yazır’ın kendisi Cumhuriyet devrinde yazdığı tefsirinde bu görüşünü kısmen tadil ederek “havâic-i cihadın cümlesi(ni) bu fi-sebilillâh” kapsamında değerlendirmenin mümkün olduğunu ve bu bağlamda devletin malı olmak üzere zekât parasıyla silah teçhizatının alınabileceğini benimsemiştir (Elmalılı, 1936, 3, s. 2581).²² Böylece “fi sebilillâh”ı temlik şartına bağlı olmadan cihada katılan gerçek kişiler dışında askerî teçhizata sarf edilebileceği görüşüyle hem kendisi hem de Hanefî Mezhebi açısından yeni bir noktaya gelmiştir (Hanefî Mezhebi açısından yeni kabul edilebilecek bu yaklaşım zaten Şâfiî ve Mâlikî Mezhebi’nde mevcut bir görüştür).²³

İane-i donanma tartışmasından günümüze modern dönemde kendisine çeşitli toplumsal işlevlerin yüklenmesiyle birlikte zekâtın sarf yerleri konusunun hayli önemli bir mesele hâline geldiği söylenebilir. Günümüzde kim tarafından toplanacağı (birey, kurum, devlet)²⁴ ile nerelere sarf edileceği meselelerinin zekât husu-

21 Bk. Din İşleri Yüksek Kurulu, 2015, ss. 252-254.

22 Elmalılı II. Meşrutiyet döneminde yazdığı iane-i donanma ile ilgili yazısında zekâtta temlik şartına yönelik yeni bir içtihadı farazi bir şekilde vermektedir (Küçük Hamdi, 22 Teşrinisâni 1326, s. 1668). Cumhuriyet döneminde bu farazi içtihadını benimsediği söylenebilir.

23 Kardâvî Şâfiî ve Mâlikî Mezhebi’nin “fi-sebilillâh”ın yorumu ile ilgili birliklikleri noktalara temas ederken iki mezhebin de bu kalemden cihad malzemelerine harcama yapılabileceğini kabul ettiklerine değinir. Hanbelî Mezhebi içerisinde zekât parasıyla cihad için gemi dahi alınabileceğine dair açık referanslar vardır (bk. Kardâvî, 1973, 2, ss. 641-642).

24 Malezya, Endonezya veya Pakistan gibi ülkelerde zekâtın kurumsal bir yapıda organizasyonu uzun zamandır gerçekleştirilirken Türkiye’nin de benzeri modellere geçişine yönelik teklifler sürekli gündemdedir. Son dönemde Türkiye’de zekâtın kurumsal olarak organizasyonuna dair yeni bir öneri için bk. Selçuk, M. ve Görmüş, Ş. (2019). *Zekâtın kurumsallaşması: Dünya uygulamaları ve Türkiye için model önerisi*. İstanbul: İktisat Yayınları.

sundaki en önemli tartışmalar arasında yer aldığı ifade edilebilir. İlane-i donanma zekât tartışmasından günümüze uzanan süreçte kurumsal yapı ve organizasyonların yaygınlaşıp çeşitli faaliyet ve hizmetleri daha fazla üstlenmesi ile birlikte kurumlara zekât meselesi giderek daha önemli bir boyut kazanmıştır. Burada biri temlik şartı diğeri de zekâtın sarf yerlerinin kapsamı ile ilgili iki cihetin söz konusu olduğu ifade edilebilir. Zekâta temlikin şart olmadığına dair içtihadın günümüzde genellikle ön plana çıktığı görülse de²⁵ zekâtın sarf yerlerinin çerçevesinin çizilmesi konusu hâlâ önemli bir konu olarak durmaktadır. Zekâta çok geniş bir anlam atfedip neredeyse modern dönem öncesi vakıfların (hatta modern devletin) yürüttüğü her türlü işlevi yükleyen yaklaşım “fi sebîlillâh”ı bütün hayır hizmetlerini içine alacak şekilde yorumlarken²⁶ Hanefî Mezhebi’nin görüşünü esas alanlar ise temlik şartına dayalı olarak sadece gerçek kişilerle sınırlı daha dar bir anlam çerçevesini sürdürmektedir. Bu yaklaşımların ortasında ise hem geniş hem dar yorumları kabul etmeyip daha mutedil bir yaklaşım arayışı dikkat çekmektedir. Global müftü olarak tanımlanan (bkz. Graf, 2009) Yusuf Kardâvî’ye göre “fi sebîlillâh” naslarda kullanıldığı şekliyle hem umumi hem hususi manaya ihtimalli olmakla birlikte zekâtın sarf yerlerini bildiren Tevbe Sûresi 60. ayette zekâtın sekiz sınıfa hasredilmiş olma hikmeti ve Hz. Peygamber’in bu husustaki açıklamaları, hususi bir mananın kastedildiğini göstermektedir ki fakih ve müfessirlerin çoğu bunu dikkate alarak bu kavrama ittifakla cihad anlamını vermiştir (Kardâvî, 1973, 2, ss. 655-656). Ona göre “fi sebîlillâh” bütün hayır hizmetlerini içine alacak şekilde geniş yorumlanmasa da ittifakla kabul edilen cihad manasını sadece askerî savaş olarak ele almak doğru değildir. Çağın ve bölgenin ihtiyaçlarına göre dil ile veya kalem ile yapılan cihadı bu kapsamda görmek mümkün olduğu gibi belirli ihtiyaçlara binaen gerçekleştirilen içtimai, iktisadi ya da siyasi faaliyetleri de cihada dâhil kabul etmek mümkündür (Kardâvî, 1973, 2, s. 657). Bu yaklaşımın Türkiye’de de makes bulunduğu görülmektedir (Birçok örnekten sadece birkaç tanesini için bkz. Özek, t.y., s. 272; Karaman, 2001, s. 177). Bu bakış açısı bir yandan Hanefîlerin temlik anlayışı ve cihadın yorumuna dair sınırını biraz esnetirken diğer yandan da modern dönemdeki çok geniş yorumlara belli bir sınır çizmektedir.

25 Birçok örnek arasında mesela Türkiye’nin de üye olduğu İslâm Fıkıh Akademisi’nin kararına bakılabilir (Heyet, 1986, 1, s. 309).

26 Ceferî ve Zeydî Mezhepleri bu geniş yorumu tercih ederken Siddık Hasan Han, Reşid Rıza, Hasaneyn Mahlûf gibi isimlerin de bu görüşü paylaştığı görülmektedir (bk. Kardâvî, 1973, 2, ss. 646-650). Emrullah Dumlu da böyle geniş bir yorumu kabul ediyor görünmektedir. Ona göre hemen bütün kamusal hizmetler zaruret hâllerinde zekâttan görülebileceği gibi normal hâllerde de bu alanlara harcama yapılabilmesinin önünde nassa dayalı bir engel bulunmamaktadır (Dumlu, 2017, s. 798).

Sonuç

19. yüzyıl sonlarından itibaren İngiltere ve Almanya gibi Avrupa devletlerinde görülen denizde hâkimiyet ve donanma gücü vurgulu navalizmin II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Devleti'nde de yankı bulduğu görülmektedir. II. Meşrutiyet sonrası toprak kayıpları, savaş çanları ya da savaşlar, Osmanlı navalizminin güncel boyutunu teşkil edip donanma gücünün bir zaruret olduğunu hissettiren bunun temellendirilmesi ve tervici, dinî düşüncenin yardımıyla gerçekleşmiştir. Osmanlı navalizminin özgün yanının da bu olduğu söylenebilir. İ'dâd-ı kuvvet ayeti etrafında şekillenen bu söylem âdetâ "kuvvet" ile "donanma"yı eş tutmuş ve düşmana karşı kuvvet hazırlama emrinin ancak çağdaş bir donanma gücüne erişmekle tahakkuk edebileceğini vurgulamıştır. Dinî temeli esas alan İ'dâd-ı kuvvet söylemi, ulemanın tamamının destek verdiği sadaka-i nafilelerin iane-i donanmaya terviciyle sahneye çıkmakla birlikte nihayetinde sadaka-i vacibeleri talep eden bir söyleme dönüşerek kendi içinde yenilikçi ve klasik olmak üzere iki farklı görüşe evrilmiştir. Bu tartışmanın önemi, bugün hâlâ güncelliğini koruyan kurumlara zekât meselesinin de modern dönemdeki ilk örneklerinden birini teşkil etmesidir. Gerek vakıfların yavaş yavaş İslam toplumlarında geri plana çekilişi gerek devletlerin ve kurumların bu tür hizmet alanlarını üstlenmesiyle birlikte zekât müessesesine birbirinden farklı işlevler yüklenmeye başlanmış ve doğal olarak zekâtın amacı ve sarf yerleri, modern öncesi döneme nazaran daha önemli hâle gelmiştir. İslam toplumlarında vakfın hatta devletin bütün işlevlerini zekâta yükleyip sarf yerlerini bu çerçevede çok geniş tutan yaklaşımın temellendirilmesi zor olsa da sadece gerçek kişilerle sınırlı tutan dar yaklaşımın da giderek daha fazla sorgulandığı görülmektedir. Sonuçta cihadi yalnız askerî alanla sınırlı tutmayıp yer ve zamana göre ilmî, siyasi, kültürel ya da sosyal cihadi da bu kapsamda gören ve bu anlamda temlik şartı söz konusu olmadan "belli durumlarda" bu tür "belli alanlara" zekâtın sarf edilebileceğini ileri süren bir yaklaşım orta yolu bulmaya çalışmaktadır. Bütün bu tartışmalar, zekâtın kim tarafından (devlet, STK, kurum dışı vs.) toplanacağı meselesi yanında zekâtın hangi amaçlara sarf edilebileceği sorusunun bugün hâlâ İslam dünyası için en önemli ve hayati tartışma alanı olarak durduğunu göstermektedir. Bu açıdan "devlet donanmaya, donanma zekâta muhtaç ise iane-i donanmaya zekât verilir mi" tartışması her ne kadar tarihsel gibi gözükse de güncel bir tartışmanın tam merkezinde durmaktadır.

Navy in Need of Zakat, State in Need of Navy The Matter of Giving Zakat to Aid of Navy in the Ottoman Second Constitutional Era

Hamdi Çilingir

Introduction

On April 28, 1909 in the aftermath of the proclamation of the Second Constitutional Era and Abdulhamid II's abdication of the throne, Mehmed V came into power and on May 29, 1909 delivered a speech on the occasion of his accession at the entrance to the Ministry of War. On one hand, Mehmed V underlined the significance of the army and navy forces in his speech and on the other hand spoke of the need to improve these forces (*Düstur*, Second tertip, vol. 1, p. 189). On 4 July 1909, an Ottoman naval parade occurred in the Sultan's presence that showed the navy's dilapidation. Thereafter, the public eye was turned on the navy (Özçelik, 2000, p. 9). The state's financial resource inadequacies and the navy's steep modernization costs were the main obstacles to its renovation. A need for community financial aid was quickly perceived, and a letter was sent to the Assembly proposing a general naval-aid campaign (Nazmi et al., 2 Temmuz 1325, p. 304). This was probably the first offer of the large aid campaign to come. Shortly afterwards, presumably inspired by similar European navies Leagues (Örenç, 2017, p. 221), the Ottoman Navy League was founded (See Özçelik, 2000). The Ulema did put their support behind this aid campaign with religious inferences. This support began with channeling voluntary charity (*sadaka nâfile*) to the navy but ended up demanding and

@ Dr. Scientific Studies Association. h0mdi.cilingir@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-6239-0134>

© Scientific Studies Association
DOI: 10.12658/M0318
insan & toplum, 2019.
insanvetoplum.org

encouraging compulsory charities (*sadaka vâcibe*) as alms with sacrifice and pilgrimage prices to the destitute Ottoman navy. As might be expected, this matter launched a wide-ranging religious and legal debate. In this article, I try to analyze this debate within three frames (religious-intellectual, actual, and historical) and as part of a large aid campaign so as to give access to legal analysis.

The Frames of Debate

Religious-Intellectual Frame: Preparing All the Power Against Enemy

The most frequently quoted verse within the Islamist articles at the time of modernization was “And prepare against them whatever you are able of power” (Qur’an, 8:60). This is due to the very close relation Islamist movements/modern Islamic thought had with the military defeats and colonization processes (Kara, 2001, p. 27). The meaning of “power” as used in the Qur’anic verse was comprehended over a broad range of thought at that time (Mertoğlu, 2001, p. 136) and included almost all material technologies. In a short span of time, discourse that took this verse as a religious basis arose and laid emphasis on the need to develop material techniques in all areas, particularly the naval force. This discourse formed the religious and intellectual basis of the naval-aid campaign. As Mustafa Tâki pointed out (8 Kânûnevvel 1327, p. 256) the discourse for preparing all the power against the enemy was merely a more general and religious expression of the naval-aid campaign. According to this discourse, preparing all power against the enemy is an ordinance of God as declared in Qur’an 8:60 and an obligation for all Muslims, and at that time this obligation could only be fulfilled by strengthening the navy. So I can argue an intellectual- and religious-based naval-aid campaign and a matter of giving the navy alms or the cost of the sacrifice-pilgrimage to be the discourse that took Qur’an 8:60 as a powerful reference point.

Actual Frame: Loss of Lands and Oncoming Wars

As far as is known, the optimistic mood that emerged with the Second Constitutional Era had lasted a short time due to financial problems, loss of lands, and oncoming wars. This inevitably led to self-questioning and reaching a decision that the main reason for the state’s weakness was the absence of a powerful navy. The loss of Bulgaria, Bosnia, and Herzegovina, as well as current affairs in Crete and Tripoli, were usually associated with the lack of a strong navy. In order to remedy the navy’s deficiency, the *ulema* and intellectuals struggled to channel the state’s

expenditures and the people's donations to the Ottoman navy through a discourse based upon the Qur'an 8:60. In conclusion, this Qur'anic verse on one hand and the loss of lands and oncoming wars on the other were strong reference points for the naval-aid campaign's wide range.

Historical Frame: History as a Model for the Navy

Ranging from the Sultan to the people in the wake of the proclamation of the Second Constitutional Era, one discourse in the naval-aid campaign emphasizing to prepare all the power against the enemy, as well as the current developments like loss of lands and oncoming wars, had paved the way for donations to the Ottoman navy. A paradigmatic history demonstrating many historical examples of the navy also appeared shortly. Matters ranging from naval history to historical donations to the navy were manifested in articles from the *ulema* and intellectuals (See İskilipli M. Âtîf, 9 Eylül 1326, pp. 39–42; 16 Eylül 1326, pp. 60–62; 23 Eylül 1326, pp. 75–77). Subjects such as the naval histories of Islam and the Ottoman Empire, the navy's significance in history, prominent naval commanders, and famous maritime battles were commonly mentioned in the writings. Naval history in these articles was seen as an entity with ups and downs, with Abdulhamid II's period usually being criticized as a declining stage and the Second Constitutional Era as advancing. The question of why these historical subjects appeared in these articles at the time makes sense when considering these references within the wide-ranging naval-aid campaign. So the answer is very simple: All these historical samples were cited just to give support to the aid campaign and channel donations to the destitute Ottoman navy.

Aid and Donation Mobilization: Some Proposals For The Aid Campaign

Although examples of some aid campaigns for the children of the casualties of war at the time of Abdulhamid II (See Göçer, 2003), the Second Constitutional Era marked a new period for these aid campaigns with regard to diversity and frequency. At this time, several diverse aid campaigns were organized. However, no other campaign of any sort was found with respect to the scope, organization, and impact of the naval-aid campaign. Hence, Mustafa Sabri Efendi (11 Kânûnusânî 1325, p. 966) did emphasize the naval-aid campaign to have no example and "(to be) aid of the people for the sake of the existence of the people itself." Many forms of proposals are

found for the aid campaign. Putting aid boxes in sacred places like Mecca and Medina (Nazmi et al., 2 Temmuz 1325 , p. 304), salary deductions in the name of the navy (Siroz Askeri Kulübünden, 17 Eylül 1325, p. 64), giving women's diamonds to the navy excluding gold and silver (18 Kânûnusânî 1325, p. 973), considering months as 33 days rather than 30 or 31, thus saving one month's salary annually in the name of the navy (YY, 9 Eylül 1326, p. 4), donating dozens of the medals given by Abdulhamid II in his time to the navy (YY, 16 Eylül 1326, p. 5) are just some examples of the aid proposals. Apart from all these, one should note many other forms of aid campaign had been carried out by the Ottoman Navy League.

From Voluntary Charity to Compulsory Charity: If the State Needs Navy and Navy Needs Almsgiving, Is It Permissible to Give Almsgiving to the Navy

One of the most controversial proposals in the naval-aid campaign was giving zakat and the costs of the sacrifice or pilgrimage to the destitute navy. Thus, a discourse struggling to promote voluntary charity to the navy in a short time turned into a demand for compulsory charity such as zakat and the cost of the sacrifice or pilgrimage. Centuries ago, probably after the Battle of Lepanto, a question that had been raised for Shaykh al-Islam Ebussuud with regard to giving zakat to the navy (Veli b. Yusuf, p. 26b) was again part of a new debate in the Second Constitutional Era. After the first offers regarding giving the navy the cost of the sacrifice (14 Teşrînievvel 1326, pp. 2–3) or zakat (M. Saffet, 25 Teşrînievvel 1326, p. 1595), the matter was discussed widely from the Islamic legal perspective. Two main viewpoints, which can be classified as renovative/modernist and classical, emerged in this matter. Mihridîn Arûsî and Mehmed Fahreddin were agents of the renovative/modernist perspective on one hand, while Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa Sabri Efendi, İskilipli M. Âtîf Bey, Mustafa Tâkî, and M. Safvet were representatives of the classical viewpoint on the other.

The renovative/modernist viewpoint asserted that preparing power against the enemy is an ordinance of the Qur'an and, in the state's extremely needy condition, a religious obligation for all Muslims (Mehmed Fahreddin, 4 Teşrînisânî 1326, p. 2). According to this perspective, due to the significance of this religious financial duty in comparison with other religious financial duties, the duty to prepare power against the enemy (*farz*) should be given priority over other religious financial obligations (*vâcib*; Mihridîn Arûsî, 4 Teşrînisânî 1326, p. 5). Not only is it just a religious financial obligation (*vâcib*), but also other religious financial duties

(*farz*) can be abandoned to fulfill properly the duty of preparing power against the enemy (Mehmed Fahreddin, 15 Teşrînisânî 1326, p. 3). With respect to this viewpoint, the duty to prepare power against the enemy (*farz*) should be fulfilled immediately without any delay (*fevr*; Mihridîn Arûsî, 18 Teşrînisânî 1326, p. 2; Mehmed Fahreddin, 2 Kânûnuevvel 1326, p. 3). As such, until the duty of preparing power against the enemy is fulfilled properly and wholly, the conditions of being responsible for other religious financial obligations do not exist. This means that if it is an immediate duty for all Muslims, the other religious financial obligations such as sacrifice, pilgrimage, and almsgiving are not a responsibility until the immediate duty has been fulfilled (Mehmed Fahreddin, 2 Kânûnuevvel 1326, p. 3). This is because it is a condition of responsibility to possess a minimum amount of property (*nisâb*) above essential needs (*havâ'ic asliye*) and, due to essential needs consisting of home, attire, and servants as well as weapons (navy in this context), religious financial duties other than preparing power against the enemy are not a responsibility until a powerful navy, being an essential need, has been realized (Mehmed Fahreddin, 2 Kânûnuevvel 1326, p. 3).

The classical approach is the second perspective on this matter. This approach also acknowledges that preparing power against the enemy is an individual obligation (*farz-ı ayn*) or a collective obligation (*farz-ı kifâye*; Mustafa Tâkî, 8 Kânûnuevvel 1327, p. 2526; Küçük Hamdi, 22 Teşrînisânî 1326, p. 1661) but denies the assertion that a contradiction existed at that time between the duty to prepare power against the enemy and other religious financial obligations. According to this perspective, Muslims should fulfill the duty of preparing power against the enemy as well as other religious financial obligations if the conditions of responsibility have been completed (Hatibzâde Emin, 22 Teşrînisânî 1326, p. 1672). Giving the cost of the sacrifice or pilgrimage to the navy is not permissible from this perspective because these religious financial obligations are forms of worships; as such, the provisions (*hukm*) causes (*sebeb*), conditions of responsibilities (*şartu'l vucûb*), and conditions of performing (*şartu'l edâ*), as well as the forms for fulfilling these worships, have been specified by God himself (Küçük Hamdi, 22 Teşrînisânî 1326, p. 1658; M. Saffet, 25 Teşrînievvel 1326, pp. 1595–1596). Zakat is the same as worship (M. Saffet, 25 Teşrînievvel 1326, p. 1596), but at least has an area open to interpretation in respect to the channels for spending zakat. Accordingly, the matter of giving the cost of the sacrifice or pilgrimage and the matter of giving zakat to the navy must be differentiated from the classical perspective. However, giving zakat to the navy is also not permissible according to this approach (Küçük Hamdi, 22 Teşrînisânî 1326, p. 1662; ([Meşihat], 22 Teşrînisânî 1326, p. 1658; Meşihat, 27 Kânûnusânî 1326, p. 383).

Conclusion

From this historical debate up to today, the matter of channels for spending zakat has been constantly discussed. Presently, who is entitled to collect (individual, state, institution) zakat and to which channel is it spent are the main points of the debate. This historical debate has taken a new form nowadays as giving zakat to institutions and foundations. Whether giving to an actual person is required or not and what the scope of the channels are for spending zakat are real and critical issues to be discussed and solved today. Hanafis still stipulate giving to an actual person although the requirement of giving zakat only to actual people has been gradually objected by many scholars. Meanwhile, the tendency that exists to interpret the channels for distributing zakat in a far-reaching manner, including nearly all charity channels, is an approach that is difficult to advocate. A moderate viewpoint stands between these approaches: one opposing the requirement of giving zakat to an actual person on one hand and rejecting the far-reaching interpretation of the channels for distributing zakat on the other (Kardâvî, 1973, vol. II, pp. 655–657).

Kaynakça | References

- [Meşihat]. (22 Teşrinisâni 1326). Kurbanlar hakkında fetvahâne-i celilenin beyannâmesidir. *Beyânülhak*, 4(88), 1658.
- [Meşihat]. (27 Kânunusâni 1326). Zekâtın donanma iânesine verilebileceğine dair fetvâ-yı âli. *Sırât-ı Müstakîm*, 5(127), 383.
- Abdülvehhab [Bolu Mebusu]. (11 Kânunusâni 1325). Gayret-i mütekâbile. *Beyânülhak*, 2(44), 964-966.
- Abdürreşid İbrahim [Ayn ve Cim]. (26 Ağustos 1326). Donanma-i iâne-i milliye cemiyeti. *Teâruf-i Müslimîn*, 1(13), 205-206.
- Abdürreşid İbrahim. (22 Temmuz 1326). Donanma-yı hümayun iânesi ve memâlik-i ecnebiye Müslümanları. *Teâruf-i Müslimîn*, 1(9), 139-141.
- Abdürreşid İbrahim. (27 Mayıs 1326). Girit için canlar feda. *Teâruf-i Müslimîn*, 1(5), 71-72.
- Ali Rıza en-Neşâşîbi [el-Makdisi]. (14 Teşrinievvel 1326). Hutbelerimiz. *Hikmet*, 1(28), 2-3.
- Ali Rıza en-Neşâşîbi [el-Makdisi]. (28 Teşrinievvel 1326). Enzâr-ı millete: Makâm-ı muallâ-yı meşihat-ı İslâmiyeye. *Hikmet*, 1(30), 1.
- Arslan, E. (2000). *Nukûllü fetva mecmuaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-ecvibetü'l-kânia adlı eserinin bunlar arasındaki yeri*. Doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Bachmann, J. (2016). The imperial German navy, 1897-1918: Negotiating the nation. *The Arbutus Review*, 7(11), 82-95.
- Batmaz, Ş. (2002). *II. Abdülhamit devri Osmanlı donanması*. Doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE.
- Burkinshaw, L. J. (2015). *To what extent did navy League influence popular naval enthusiasm between 1894-1914*. University of Hull.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. (2015). *Fetvalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Djurdjef, B. (1992). Bosna-Hersek. *DİA*, 6, 297-305.
- Doktor Fazıl Berki. (Mart 1326). Donanma cemiyeti nasıl doğdu ve nasıl büyüdü. *Donanma*, 1, 11-14.
- Doktor Petraki, P. (Mart 1326). İlk hatve. *Donanma*, 1, 4-10.
- Dumlu, E. (2017). Zekâtın sarf yerleri: Modern tartışmalar ve yeni yorumlar. İ. Kurt ve S. A. Tüz (Yay.). *Tarihte ve günümüzde zekât uygulamaları* içinde (ss. 765-802). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Düstur*. (1329). İkinci tertip, Matbaa-i Osmâniye, 1, 189.
- Elmalılı, M. H. Y. (2011). *Meşrutiyetten cumhuriyete makaleler*. A. C. Köksal ve M. Kaya (Hzl.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Elmalılı, M. H. Y. (1936). *Hak dini Kur'an dili* (3. Cilt). İstanbul, Matbaai Ebüzziya.
- Göçer, F. (2003). *II. Abdülhamit döneminde bir iâne örneği: 1897-1898 yılı şehit çocukları malül gazileri iânesi*. Yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Gök, N. (2007). *Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da örgütlenmesi*. Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Gök, N. (2008). Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da örgütlenmesine ilişkin gözlemler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27(43), 77-93.
- Graf, B. (2009). *Global mufti: The phenomenon of Yusuf Al-Qaradavi*. Columbia University Press.
- Hatibzâde Emin [Trabzonlu]. (22 Teşrinisânî 1326). Donanmamızı yapalım, dinimizi yıkmayalım. *Beyânülhak*, 4(88), 1669-1672.
- Heyet. (1986). *Mecelletü'l mecmue'l fıkhi'l İslâmî*, 1(3), 309 (16 Ekim 1986 tarihli ve 15 [3/3] nolu karar).
- Hüseyin Cahit. (22 Haziran 1325). Siyasiyât: Donanmamız. *Tanin*, 1(302), 1.
- Hüseyin Cahit. (23 Ağustos 1325). Siyasiyat: Donanma iânesi. *Tanin*, 2(363), 1.
- İskilipli M. Âtîf. (1 Teşrinievvel 1328). Cihad için iâne. *Beyânülhak*, 7(179), 3132.
- İskilipli M. Âtîf. (16 Eylül 1326). Nazar-ı şeriatta kuvve-i berriye ve bahriyenin derece-i ehemmiyet ve vücûbu [II]. *Srât-ı Müstakim*, 5(108), 60-62.
- İskilipli M. Âtîf. (23 Eylül 1326). Nazar-ı şeriatta kuvve-i berriye ve bahriyenin derece-i ehemmiyet ve vücûbu [III]. *Srât-ı Müstakim*, 5(109), 75-77.
- İskilipli M. Âtîf. (23 Eylül 1328). Cihad, esbâb-ı maddiye ve esbâb-ı ma'neviye. *Beyânülhak*, 7(178), 3114-3116.
- İskilipli M. Âtîf. (9 Eylül 1326). Nazar-ı şeriatta kuvve-i berriye ve bahriyenin derece-i ehemmiyet ve vücûbu [I]. *Srât-ı Müstakim*, 5(107), 39-42.
- Kara, İ. (2001). *İslâmcıların siyasi görüşleri 1: Hilâfet ve meşrutiyet*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kara, İ. (2003). *Din ile modernleşme arasında: Çağdaş Türk düşüncesinin meseleleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karaman, H. (2001). *İslâm'ın ışığında günün meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kardâvi, Y. (1973). *Fıkhu'z-zekât*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Kaya, S. (2017). Fikhi açıdan Osmanlı'da zekât uygulamaları. İ. Kurt ve S. A. Tüz (Yay.). *Tarihte ve günümüzde zekât uygulamaları* içinde (ss. 221-254). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Komatsu, K. (2001). Financial problems of the navy during the reign of Abdülhamid II. *Oriente Moderno*, 20(81), 209-219.
- Kuyucuklu, N. (1992). Bulgaristan: Bağımsızlık dönemi. *DİA*, 6, 399-401.
- Küçük Hamdi [Elmalılı]. (22 Teşrinisânî 1326). Donanma iânesi zekât yerine geçer mi. *Beyânülhak*, 4(88), 1658-1669.
- M. Saffet. (25 Teşrinievvel 1326). Bir hakikatin izahı. *Beyânülhak*, 4(84), 1595-1598.

- Mehmed Fahreddin. (15 Teşrînisânî 1326). El-Hakku bi'l ittiba ehakk: Hak ittibaa ehaktır [II]. *Hikmet, Nüsha-i Fevkalâde*, 1-4.
- Mehmed Fahreddin. (2 Kânûnuevvel 1326). Huzûr-ı Âli-i Meşihatpenâhiye. *Hikmet*, 1(35), 3.
- Mehmed Fahreddin. (2 Şubat 1327). Bir an fırsat bir hayat-ı ebedidir. *Sırât-ı Müstakîm*, 7(180), 380.
- Mehmed Fahreddin. (22 Kânûnuevvel 1326). Konya mebusu vehbi efendi'ye. *Hikmet*, 1(38), 3-4.
- Mehmed Fahreddin. (22 Kânûnuevvel 1327). İ'dad-ı kuvvet ve ibâdât-ı mâliye [I]. *Sırât-ı Müstakîm*, 7(174), 275-276.
- Mehmed Fahreddin. (25 Teşrînisânî 1327). Aklı başında din kardeşlerime. *Sırât-ı Müstakîm*, 7(170), 225-226.
- Mehmed Fahreddin. (3 Teşrînisânî 1327). Huzûr-ı âli-i meşihatpenâhiye: te'kid-i istiftâ. *Sırât-ı Müstakîm*, 7(167), 163-165.
- Mehmed Fahreddin. (4 Teşrînisânî 1326). El-Hakku bi'l ittiba ehakk: Hak ittibaa ehaktır [I]. *Hikmet*, 1(31), 2-4.
- Mehmed Fahreddin. (5 Kânûnusânî 1327). İ'dad-ı kuvvet ve ibâdât-ı mâliye [II]. *Sırât-ı Müstakîm*, 7(176), 307-310.
- Mehmed Fahreddin. (6 Teşrînievvel 1327). Sayhatü'n nedm. *Sırât-ı Müstakîm*, 7(160), 99-102.
- Mehmed Fahreddin. (9 Şubat 1327). Mübâhasât: açık cevap Sivas'ta Selim Efendizade Mustafa Taki Efendi'ye. *Sırât-ı Müstakîm*, 7(181), 393-396.
- Mehmed Said. (18 Teşrînisânî 1326). Biga'da hoca faziletli Mehmed Said efendi hazretlerinden aldığımız fetvâ-i şerifenin hulâsası. *Hikmet*, 1(33), 1.
- Mertoğlu, M. S. (2001). *Osmanlı'da II. meşrutiyet sonrası modern tefsir anlayışı (Sırât-ı Müstakîm/ Sebülürreşad Dergisi örneği: 1908-1914)*. Doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Mihridin Arûsî [Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi]. (14 Teşrînievvel 1326). Donanmamız için senevi bir milyon lira. *Hikmet*, 1(28), 1-2.
- Mihridin Arûsî [Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi]. (18 Teşrînisânî 1326). İntikâdât: Biraz daha izâhât ve bir müşâbehât-i târihiye daha. *Hikmet*, 1(33), 2-3.
- Mihridin Arûsî [Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi]. (2 Kânûnuevvel 1326). Menâfi-i millet, vatan ve din her mülâhazanın fevkinde olmalıdır. *Hikmet*, 1(35), 1-3.
- Mihridin Arûsî [Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi]. (4 Teşrînisânî 1326). Beni İsrail tarihinden bir yaprak: Bir millet nasıl müzmahil olur? *Hikmet*, 1(31), 4-5.
- Musa Kâzım. (17 Eylül 1325). Kuvvet hazırlamak. *Sırât-ı Müstakîm*, 3(56), 52-53.
- Mustafa Sabri Efendi. (11 Kânûnusânî 1325). İâne-i milliye. *Beyânülhak*, 2(44), 966-968.
- Mustafa Sabri Efendi. (18 Kânûnusânî 1325). İâne-i milliye-i nisvân cemiyeti muazzezesine: Hakikatten hayale doğru. *Beyânülhak*, 2(45), 971-975.
- Mustafa Sabri Efendi. (20 Kânûnuevvel 1326). Kurban paraları ve donanma iânesi. *Beyânülhak*, 4(91), 1710-1717.
- Mustafa Tâki [Sivas(da) Selim Efendizade]. (8 Kânûnuevvel 1327). İ'dad-ı kuvvet. *Sırât-ı Müstakîm*, 7(172), 256-257.
- Nazmi [Müstantik Muâvini] vd. (2 Temmuz 1325). Meclis-i mebusân-i Osmânî'ye açık mektup: Osmanlı donanması. *Sırât-ı Müstakîm*, 2(45), 304.
- Okur, K. H. (2014). Son dönem Osmanlı düşüncesinde fıkıh alanındaki tartışma ve yaklaşımlar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 9-31.
- Öksüz, M. (2014). Trabzon'da Meşveret gazetesine göre donanma-yı Osmânî Muâvenet-İ Milliyeye Cemiyeti Trabzon şubesi ve faaliyetleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8(16), 173-224.
- Örenç, A. F. (2017). Deniz kuvvetleri ve deniz harp sanayii. G. Yıldız (Ed.). *Osmanlı askeri tarihi: Kara deniz ve hava kuvvetleri 1792-1918 içinde* (ss. 173-228). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özçelik, S. (2000). *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliyeye Cemiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özek, A. (t.y). *İslâm'da ibadet ilmihal*. İstanbul: Hisar Yayınevi.

Reynolds, C. G. (1998). *Navies in history*, Maryland: Naval Institute Press.

Siroz Askeri Kulübü. (17 Eylül 1325). Osmanlı donanmasının takviyesi için. *Sırât-ı Müstakîm*, 3(56), 64.

Şehbenderzade, F. A. H. (19 Ağustos 1326). Vaziyet-i hâzıra. *Hikmet*, 1(20), 1-2.

Tâhîrülmevlevî. (28 Kânunusâni 1325). Ceyşü'l-usrâ nasıl techîz edildi? *Sırât-ı Müstakîm*, 3(75), 366-368.

Topci, E. (2019). *20. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Kurumlara Zekât Verilmesi İle İlgili Tartışmalar: Donanma Örneği*. Yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.

Tukin, C. (1996). Girit. *DİA*, 14, 85-93.

Veli b. Yusuf. (t.y.). *Mecmeu'l-fetâvâ*. Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223.

Yüzbaşı Ali Rıza [Hikmet Kârilerinden İlbasan Askeri Kulübü Veznedarı]. (14 Teşrinievvel 1326). [Hamiyet-i milliye] sevgili zabitlerimiz: Bir mektup. *Hikmet*, 1(28), 1.

YY. (16 Eylül 1326). [Donanmamız için bir fikr-i musib] muhabir-i zî hamiyetimizin mektubu. *Hikmet*, 1(24), 4-5.

YY. (2 Eylül 1326). Donanmamız münasebetiyle. *Hikmet*, 1(22), 2.

YY. (21 Temmuz 1327). Büyük zırhlı gemiler. *Sırât-ı Müstakîm*, 6(152), 352.

YY. (9 Eylül 1326). [Fedakarlık ne demektir ve donanmamız ne şekilde mükemmel olur] donanmamız hakkında bir fikr-i musib. *Hikmet*, 1(23), 3-4.

YY. (17 Ağustos 1325). Geçen nüshamızda derci va'd edilen vaazlardan. *Beyanülhak*, 2(40), 893-899.

YY. (20 Haziran 1325). *Tanin*, 1(300), 1.